

การศึกษาในพระธรรมวินัย

“ดูก่อนอานนท์ บางทีพวกเขาจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาของพวกเราไม่มี ข้อนี้พวกเขาไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมก็ดีวินัยก็ดีอันใดอันเราแสดงแล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่พวกเขา ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาแห่งพวกเขา โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”¹

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ก่อนที่จะทรงปรินิพพานโดยการให้พระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงสั่งสอนตลอดพระชนม์ชีพนั้น เป็นหลักเกณฑ์ หรือเป็นเครื่องตัดสินพระธรรมวินัยในพระศาสนาที่แทนพระองค์ พระพุทธองค์ทรงยกย่องหลักการนี้ ถึงกับตรัสขอให้พระธรรมวินัยนั้นเป็นศาสดาแทนพระองค์ การที่พระพุทธองค์ทรงตรัสพระพุทธพจน์นี้หาใช่เพื่อเหล่าพุทธบริษัท 4 เท่านั้นไม่ แม้แต่พระพุทธองค์เอง เมื่อยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ก็ทรงมีความเคารพพระธรรมวินัยนี้เช่นเดียวกัน ดังพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

“พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดที่ล่วงไปแล้วก็ดี พระพุทธเจ้าเหล่าใดที่ยังไม่มาถึงก็ดี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดผู้ยังความโศกของชนเป็นอันมากให้เสื่อมหายในปัจจุบันนี้ก็ดี พระพุทธเจ้าทั้งปวงนั้นเป็นผู้ทรงเคารพพระสัทธรรมแล้ว ทรงเคารพพระสัทธรรมอยู่ และจักทรงเคารพพระสัทธรรม นี่เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แลผู้รักตน จำนงความเป็นใหญ่ ระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พึงเคารพพระสัทธรรมเถิด”²

ดังนั้นจากพระพุทธพจน์ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นได้ว่าแม้พระพุทธเจ้าในอดีตหรือในอนาคตหรือแม้แต่ในปัจจุบันทุกพระองค์ทรงเคารพหลักธรรม หรือหลักการมากกว่าหลักของบุคคลดังนั้นจากพระสูตรดังกล่าว พุทธบริษัททั้ง 4 ในพระธรรมวินัยนี้ ควรให้ความเคารพในหลักการดังกล่าวนี้ซึ่งถือว่าเป็นศาสดาแทนพระองค์ เพราะพระพุทธองค์ทรงตรัสหลักการเรื่องความเคารพไว้ว่าเป็นเหตุให้พระศาสนาตั้งมั่น เพื่อเดือนสาวกของพระองค์ดังต่อไปนี้

“ดูก่อนกิมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้วพวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในศาสดา เป็นผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในธรรม เป็นผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในสงฆ์ เป็นผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในสิกขาเป็นผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงกันและกัน ดูก่อนกิมพิละ นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้พระสัทธรรมไม่ดำรงอยู่นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว”³

¹ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 13 ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ข้อ 141 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 320.

² พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 35 อังคตตรนิกาย จตกกนิบาต ปฐมอรุเวลสูตร ข้อ 21 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 53.

³ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 36 อังคตตรนิกาย ปัญจนนิบาต กิมพิลสูตร ข้อ 201, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537) หน้า 446.

นอกจากจะใช้หลักในพระธรรมวินัยซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นเกณฑ์แล้ว ในหลักการตัดสินพระธรรมวินัยนั้นยังสามารถใช้คัมภีร์รุ่นหลังๆ ที่มีความเก่าแก่รองลงมาจากพระไตรปิฎกมาใช้พิจารณาในกรณีที่ไม่ได้กล่าวไว้ชัดเจน คัมภีร์รุ่นหลังเช่น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา เป็นต้น ได้อีกด้วย เพราะคัมภีร์เหล่านี้เกิดขึ้นมากเพื่อไขอรรถบายความในพระไตรปิฎกที่อาจจะนำมาซึ่งความสงสัย คัมภีร์เหล่านี้จึงเกิดขึ้นมาเพื่อช่วยอธิบายความที่เข้าใจยากหรือเข้าใจไม่ชัดเจน ให้เข้าใจง่ายและชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนั้นความสำคัญแห่งคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาจึงมีความลดหลั่นกันมาคือ

1. พระสูตร คือพระพุทธรวณะที่เรียกว่า พระไตรปิฎกทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก
2. สุตตานุโลม คือคัมภีร์ที่พระอรรถกถาจารย์รจนารขึ้น อธิบายข้อความที่ยากในพระไตรปิฎก
3. อัจฉริยวาท วาทะของอาจารย์ต่างๆ ตั้งแต่ชั้นฎีกา อนุฎีกา และบูรพาจารย์รุ่นหลัง
4. อัตโนมติ ความคิดเห็นของผู้พูด ผู้แสดงธรรมในพระพุทธศาสนา

ตามหลักความสำคัญของคัมภีร์แล้วต้องถือหลักเกณฑ์ว่า ถ้าการอธิบายความในเรื่องพระธรรมวินัยที่เป็นอัตโนมติขัดกับการอธิบายความของอาจารย์ชั้นฎีกาที่เป็นอัจฉริยวาทก็ให้ถือเอาตามหลักอัจฉริยวาท ถ้าหลักอัจฉริยวาทขัดกับการอธิบายความของพระอรรถกถาจารย์ที่เป็นสุตตานุโลม ก็ต้องถือเอาสุตตานุโลม และถ้าสุตตานุโลม ขัดกับการอธิบายความของพระสูตรซึ่งหมายถึงพระไตรปิฎกก็ต้องถือเอาพระสูตร เป็นหลักสุดท้ายในการตัดสิน⁴ พระธรรมปิฎกได้แสดงทัศนะในเรื่องนี้ไว้ดังนี้

“พระอาจารย์รุ่นหลังต่อจากยุคอรรถกถา ฎีกา ซึ่งเป็นพระเถระผู้ใหญ่ในยุคนั้นๆ ที่มาแสดงคำสอนหรือคำอธิบายต่างๆ เรียกกันว่าเป็น อัตโนมติ หมด ไม่ว่าจะพระอาจารย์องค์ไหนก็ตาม แต่ละองค์ๆ ก็เรียก อัตโนมติ คือมติของบุคคล หรือเป็นมติส่วนตัวของท่านผู้นั้นๆ ซึ่งถือเป็นสำคัญน้อยลงมา เป็นอันว่าถือพระไตรปิฎกเป็นหนึ่ง อรรถกถาเป็นสองรองลงมา แล้วก็เป็นฎีกา อนุฎีกา เป็นต้น จนมาถึงคำอธิบายของอาจารย์ที่มีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน หรือแม้ก่อนนั้นที่แต่งตำรับตำราไว้หลังจากรุ่นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา จัดเป็นอัตโนมติหมด”⁵

ดังนั้นในวิทยานิพนธ์นี้นอกจากจะใช้หลักพระธรรมวินัยจากพระไตรปิฎกมาเป็นกรอบในการพิจารณาตัดสินเรื่องการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์แล้ว ยังใช้หลักพระธรรมวินัยที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นรองลงมาคืออรรถกถา และฎีกา ตลอดจนคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และจะเรียงลำดับความสำคัญของคัมภีร์ไปตามหลักการที่ได้กล่าวอ้างมาไว้ข้างต้นด้วย เพื่อความชัดเจนและรัดกุมในการวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ตลอดจนเพื่อขยายมุมมองทั้งในเชิงลึกและเชิงกว้างต่อไปใน

⁴ พระวินัยปิฎก เล่มที่ 1 ปฐมสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 751 – 752.

⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, 2543), หน้า 54.

เรื่องของการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งจะขอจำแนกเรื่องการศึกษาของพระสงฆ์ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับภิกษุหน้าที่ 4 ประการของพระสงฆ์คือ การศึกษาตามพระธรรมวินัย การปฏิบัติตามพระธรรมวินัย การเผยแผ่ตามพระธรรมวินัย และการสืบทอดและรักษาตามพระธรรมวินัยต่อไป

2.1 การศึกษาตามพระธรรมวินัย

คำว่าศึกษานั้นมาจากคำภาษาบาลีว่า “สิกขา”⁶ ซึ่งปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกที่เน้นเรื่องการศึกษาในอริยสิกขา อริยจิตตสิกขา และอริยปัญญาสิกขา ผู้ที่เข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัยของพระพุทธองค์ต้องได้รับการศึกษาในไตรสิกขา เพื่อขัดเกลادنองด้วยการฝึกอยู่ในหลักไตรสิกขาอันเป็นหลักสำคัญในพระธรรมวินัย กุลบุตรที่เข้ามาบวชตามพระธรรมวินัยในสมัยพุทธกาลนั้น ส่วนใหญ่ล้วนเป็นผู้เห็นโทษของฆราวาส และเห็นว่า การจะประพฤติพรหมจรรย์ในเพศฆราวาสนั้นไม่สามารถทำได้อย่างสมบูรณ์ เมื่อเทียบกับการประพฤติปฏิบัติพรหมจรรย์ในเพศบรรพชิต กุลบุตรเหล่านั้นจึงต้องการเข้ามาขัดเกลادنองในเพศของบรรพชิตตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ซึ่งการขัดเกลาดังกล่าวด้วยการบรรพชาอุปสมบทนั้นก็ ต้องอาศัยไตรสิกขานั้นเอง ดังข้อความต่อไปนี้

“คฤหบดี บุตรคฤหบดี หรือผู้เกิดภายหลังในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ย่อมพึงธรรมนั้น ครั้น พังแล้ว ได้ศรัทธาในพระตถาคต เมื่อได้ศรัทธาแล้ว ย่อมเห็นตระหนักรู้ว่า ฆราวาสคับแคบเป็น ทางมาแห่งธุลีบรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง การที่บุคคลผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้ บริบูรณ์บริสุทธีโดยส่วนเดียวดุจสังข์ขัด ไม่ใช่ทำได้ง่าย อย่างกระนั้นเลย เราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาฬฐ์ออกบวชเป็นบรรพชิต สมัยต่อมา เขาละกองโภคสมบัติน้อยใหญ่ ละเครื่อง ญาติน้อยใหญ่ ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาฬฐ์ ออกบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้ว สำรวมระวังในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วยกายกรรม วาจกรรมที่เป็นกุศล มีอาชีพ บริสุทธี ถึงพร้อมด้วยศีล คຸ້ມครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้ สันโดษ”⁷

สำหรับเจตนาในการบรรพชาและอุปสมบทนั้นตามหลักของพระธรรมวินัยนั้น การ บรรพชาและอุปสมบทนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาและอบรมตามหลักไตรสิกขาเพื่ออบรมขัดเกลาด ความประพฤติที่ไม่ดี อันเกิดจากอำนาจของกิเลสทางกายวาจา และใจ ด้วยศีล สมาธิ และ ปัญญา เพื่อให้บรรลุถึงความสิ้นกิเลสและสิ้นทุกข์นั่นเอง ดังพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 339.

⁷ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 11 ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร ข้อ 102 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 308 – 309.

“ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อยู่ป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ก็เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตมิใช่เพื่อจิวรมิใช่เพื่อบิณฑบาต มิใช่เพื่อเสนาสนะเป็นเหตุมิใช่เพื่อความมีและความไม่มีอย่างนั้น ที่แท้ เราเป็นผู้อันความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกายความเสียใจ ความคับแค้นใจครอบงำแล้ว ตกอยู่ในกองทุกข์ มีความทุกข์ท่วมทับแล้ว คิดว่า ลางทีความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้จะพึงปรากฏได้”⁸

เมื่อภิกษุแต่ละรูปที่เห็นโทษเห็นภัยในขราวาสหลายรูปมารวมกันจึงเกิดเป็นสังคมสงฆ์ ซึ่งเป็นสังคมของผู้ที่ใส่ใจในการปฏิบัติธรรมเพื่อละกิเลส ซึ่งในสมัยพุทธกาล ผู้ที่เข้ามาบวชส่วนใหญ่ นั้นล้วนแล้วแต่เพื่อต้องการความหลุดพ้นจากกิเลสและวัฏสงสาร ดังคำจำกัดความของคำว่า “ภิกษุ” ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิภังค์มีการแสดงคำจำกัดความคำว่า ภิกษุดังต่อไปนี้

“บพว่า ภิกษุ มีอธิบายว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะสมัญญา ชื่อว่าภิกษุ เพราะปฏิญญา ชื่อว่าภิกษุ เพราะขอ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ขอ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้เข้าถึงภิกขาจาร ชื่อว่าภิกษุ เพราะทรงแผ่นผ้าที่ถูกทำลาย ชื่อว่าภิกษุ เพราะกำลังทำลายบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าภิกษุ เพราะทำลายบาปอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว ชื่อว่าภิกษุ เพราะละกิเลสโดยจำเพาะส่วน ชื่อว่าภิกษุ เพราะละกิเลสโดยไม่จำเพาะส่วน พระเสขะ ชื่อว่าภิกษุ พระอเสขะชื่อว่าภิกษุ ผู้ไม่ใช่พระเสขะและไม่ใช่พระอเสขะ ชื่อว่าภิกษุ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันเลิศ ชื่อว่าภิกษุ ผู้ประกอบด้วยธรรมอันงาม ชื่อว่าภิกษุ ผู้บริสุทธิ์ผ่องใส ชื่อว่าภิกษุ ผู้ประกอบด้วยธรรมอันเป็นสาระ ชื่อว่าภิกษุ ผู้อุปสมบทด้วยญัตติจุดตุกกรรมที่ไม่กำเริบ ควรแก่ฐานะ โดยสงฆ์ผู้พร้อมเพียงกัน ชื่อว่าภิกษุ”⁹

การจะละกิเลสได้นั้นต้องอาศัยกระบวนการของไตรสิกขาเป็นเครื่องมือในการทำลายกิเลส ดังที่ท่านพระพุทธโฆสาจารย์ใช้กรอบของ ศีล สมาธิ และปัญญาเป็นโครงในการเขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งแปลว่าทางแห่งความบริสุทธิ์ ซึ่งเนื้อหาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ก็เน้นอธิบายเรื่อง ศีล สมาธิ และปัญญา อย่างละเอียดซึ่งท่านพระพุทธโฆสาจารย์นำคาถาจากพระพุทธพจน์เป็นคาถาเริ่มคัมภีร์วิสุทธิมรรคดังต่อไปนี้

“ภิกษุผู้เป็นคนฉลาด มีความเพียร มีปัญญาบริหารตน ตั้งอยู่ในศีลแล้ว อบรมจิตและปัญญาอยู่นั้น ถึงทางขั้วนี้ได้แล”¹⁰

พระพุทธองค์ทรงแบ่งการศึกษาหรือไตรสิกขานี้เป็น 3 คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา คือการศึกษาในเรื่องศีล การศึกษาในเรื่องสมาธิ และการศึกษาในเรื่องปัญญา ซึ่งพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญถึงกับตรัสว่าเป็นกิจที่สมณะต้องทำดังต่อไปนี้

⁸ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 34 อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต อธิปไถยสูตร ข้อ 479 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 184 – 185.

⁹ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 78 วิภังค์ ข้อ 601 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 285 – 286.

¹⁰ พระพุทธโฆสาจารย์, วิสุทธิมรรคแปล ภาค 1 ตอน 1 แปลโดย เมฆ อ่ำไพจิตร (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 1.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณภณียะ (กิจที่สมณะต้องทำ) ของสมณะ 3 นี้ สมณภณียะ 3 คืออะไรบ้าง คือการสมาทานอธิศีลสิกขา การสมาทานอธิจิตตสิกขา การสมาทานอธิปัญญาสิกขานี้แล ภิกษุทั้งหลาย สมณภณียะของสมณะ 3 เพราะเหตุนี้ ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า ฉันทะของเราต้องแรงกล้าในการสมาทาน อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล”¹¹

พระพุทธเจ้านอกจากจะตรัสถึงความสำคัญของไตรสิกขาว่าเป็นกิจของสมณะที่ต้องทำแล้ว พระองค์ยังทรงเน้นความสำคัญของไตรสิกขาว่าเป็นกิจที่พระสงฆ์ต้องทำก่อนกิจอื่น ๆ ดังที่ปรากฏในเขตตสูตรดังต่อไปนี้ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุพภณียะของคฤหบดีชาวนา 3 นี้ บุพภณียะ 3 คืออะไร คือคฤหบดีชาวนาไถคราดพื้นที่นาให้ดีก่อน ครั้นแล้ว ปลูกพืชลงในเวลาอันควรครั้นแล้ว ไขน้ำเข้าบ้าง ไขน้ำออกบ้างตามคราว นี้แล บุพภณียะของคฤหบดีชาวนา 3 ฉันทะเดียวกันนั้นเทียว ภิกษุทั้งหลาย บุพภณียะของภิกษุ 3 นี้ 3 คืออะไร คือการสมาทานอธิศีลสิกขา การสมาทานอธิจิตตสิกขา การสมาทานอธิปัญญาสิกขานี้ บุพภณียะของภิกษุ 3 เพราะเหตุนี้ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า ฉันทะของเราอย่างแรงกล้าในการสมาทาน อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล”¹²

นอกจากจะตรัสถึงไตรสิกขาว่าเป็นกิจของสมณะที่ต้องทำและต้องทำก่อนแล้ว พระองค์ยังตรัสถึงความสำคัญของไตรสิกขาว่าเป็นเครื่องชี้ถึงภาวะความเป็นพระภิกษุด้วย ดังที่มีเนื้อความในพระสูตรที่ปรากฏต่อไปนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาเดินตามฝูงโคไป แม้จะร้องว่า ข้าฯ เป็นโค ๆ แต่สีของมัน ไม่เหมือนโค เสียงก็ไม่เหมือน รอยเท้าก็ไม่เหมือน มันได้แต่เดินตามฝูงโคร้องไปว่า ข้าฯ เป็นโค ๆ เท่านั้น ฉันทะใดก็ดี ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุลงรูปในพระธรรมวินัยนี้เดินตามหมู่ภิกษุ แม้ประกาศไปว่า ข้าฯเป็นภิกษุ ๆ แต่ฉันทะในการสมาทานอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาของภิกษุรูปนั้น ไม่มีเหมือนภิกษุอื่น ๆ ภิกษุนั้นก็ได้แต่เดินตามหมู่ภิกษุประกาศไปว่า ข้าฯ เป็นภิกษุ ๆ เท่านั้น ฉันทะนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนี้ ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า ฉันทะของเราจักมีอย่างแรงกล้าในการสมาทาน อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย พึงสำเหนียกอย่างนี้แล”¹³

เมื่อกล่าวถึงหลักใหญ่ของพระธรรมวินัยคือเรื่องของ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นหลักใหญ่ในการตัดสินเรื่องการศึกษาในพระธรรมวินัยแล้ว ต่อไปจักกล่าวถึงหลักย่อยๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องการศึกษาในพระธรรมวินัยนี้ในประเด็นอื่นๆ อีกต่อไป กล่าวคือเรื่องคำจำกัดความของคำว่า ปรียติ ความเป็นพหูสูต หรือคำว่าผู้ทรงธรรม ซึ่งล้วนเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทั้งสิ้น

¹¹ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 34 อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต สมณสูตร ข้อ 521 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 446.

¹² เรื่องเดียวกัน เขตตสูตร ข้อ 523, หน้า 449.

¹³ เรื่องเดียวกัน คัทธกสูตร ข้อ 522, หน้า 448.

เพราะเหตุว่าการศึกษาในพระปริยัติธรรมนั้นก็เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์นั้นถึงความเป็นพหูสูตและเป็นผู้ทรงธรรม จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาถึงคำจำกัดความของคำต่างๆ ที่เกี่ยวข้องว่าคำเหล่านั้นมีอรรถหรือความหมายแค่ไหนเพียงใดตามพระธรรมวินัย ดังคำจำกัดความถึงคำว่าปริยัติที่ปรากฏต่อไปนี้

“คำสั่งสอนทางปริยัติเป็นไฉน? คำสั่งสอนใด คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ပุตตธรรม เวทลละ อัมมคคณันนศึกษาแล้ว นี้ชื่อว่าคำสั่งสอนทางปริยัติ”¹⁴

สำหรับคำว่า พหูสูต และผู้ทรงธรรม ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระภิกษุก็มีคำจำกัดความในพระไตรปิฎก ดังต่อไปนี้

“คำว่า ผู้เป็นพหูสูต ในอุเทศว่า พหุสูตัม ฆมมธวี ภเชถ ดังนี้ ความว่าเป็นผู้ได้สติมาก เป็นผู้ทรงธรรมที่ได้สติมาแล้ว สังสมธรรมที่ได้สติมาแล้ว คือธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมเห็นปานนั้น เป็นธรรมที่มีตรานั้นสติมาก ทรงจำไว้ คล่องปาก ชื่นใจ ทางตลอดด้วยดีด้วยทวิภูฏี คำว่า ฆมมธวี ความว่า ผู้ทรงธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ပุตตธรรม เวทลละ”¹⁵

ดังนั้นการศึกษาพระปริยัตินั้นจึงหมายถึงการศึกษาในวินัยคัมภีร์ และการศึกษาในวินัยคัมภีร์นั่นเองจึงทำให้พระภิกษุผู้ศึกษาเป็นพหูสูต หรือเป็นผู้ทรงธรรมตามคำจำกัดความในพระไตรปิฎก คำว่าพหูสูต และผู้ทรงธรรมนั้นจึงใช้เรียกผู้ที่ศึกษานวินัยคัมภีร์อย่างแตกฉาน และเชี่ยวชาญ ซึ่งจากข้อความดังกล่าวที่ยกมาจึงมีความจำเป็นที่จะต้องทราบความหมายของคำว่าวินัยคัมภีร์ ซึ่งมียรายละเอียดดังต่อไปนี้ พระพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกรวมเป็นศาสนธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าจัดเป็นองค์ 9 คือ

1. สุตตะ ได้แก่ อุกาโถวิภังค์ นิทเทส ชันธกะ ปรีวาร พระสูตรต่างๆ มิมงคสูตร เป็นต้น
2. เคยยะ คือพระสูตรที่ประกอบด้วยคาถาทั้งหมด
3. เวยยาकरणะ คือพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทธวจนะที่ไม่ได้จัดเข้าในองค์ 8 ชื่อว่าเวยยาकरणะทั้งหมด
4. คาถา คือพระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนๆ ที่ไม่มีชื่อว่าสูตรในสุดตนิบาต
5. อุทาน คือพระสูตร 82 สูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งด้วยโสมนัสญาณ
6. อิติวุตตกะ พระสูตร 110 สูตร ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า ข้อนี้สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้

¹⁴ พระสูตรต้นตปิฎก เล่มที่ 65 ขุททกนิกาย มหานิทเทส ข้อ 232 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 669.

¹⁵ พระสูตรต้นตปิฎก เล่มที่ 67 ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส ข้อ 753 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 585.

7. **ชาดก** เป็นการแสดงเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า มีปถมนกชาดก เป็นต้น มีทั้งหมด 550 เรื่อง
8. **อภิปุทธธรรม** คือพระสูตรที่ปฏิสังขตด้วยอัจฉริยอัปภูตธรรม
9. **เวทลล** คือพระสูตรที่เทวดาและมนุษย์เป็นต้นถามแล้วได้ความรู้และความยินดีทั้งหมด มี จุฬเวทลลสูตร เป็นต้น¹⁶

เมื่อสรุปแล้วการเรียนนวัคสัตตศาสนา ก็คือการศึกษาพระพุทธพจน์ในพระธรรมวินัย หรือในพระไตรปิฎก ซึ่งพระไตรปิฎกทั้งหมดเมื่อสงเคราะห์แล้วก็เป็นการศึกษาอยู่ในเรื่องของศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง ในสมังควลิลาสินี อรรถกถาที่ขนิภาย ได้กล่าวถึงเรื่องการสงเคราะห์ศีล สมาธิ ปัญญา ลงในพระไตรปิฎกดังต่อไปนี้

“อิทิสสิกขา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยเฉพาะในวินัยปิฎก อิทธิจิตตสิกขาตรัสไว้โดยเฉพาะในสุตตันตปิฎก อิทธิปัญญาสิกขา ตรัสไว้โดยเฉพาะในอภิธรรมปิฎก อนึ่งการละกิเลสอย่างหยาบพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในวินัยปิฎก เพราะศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสอย่างหยาบ การละกิเลสอย่างกลางตรัสไว้ในสุตตันตปิฎก เพราะสมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสอย่างกลาง การละกิเลสอย่างละเอียดตรัสไว้ในอภิธรรมปิฎก เพราะปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสอย่างละเอียด”¹⁷

ในพระวินัยปิฎก พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามพระภิกษุเรียนวิชาการอื่นที่มีใช้นวัคสัตตศาสนา เช่นวิชาการทางโลกที่คล้ายกับคฤหัสถ์ เพราะเป็นเหตุที่ทำให้ภาวะของความเป็นพระภิกษุมีสภาพไม่แตกต่างจากภาวะของคฤหัสถ์ที่บริโภคมกาม และไม่เป็นที่เพื่อความเจริญในพระธรรมวินัยของพระพุทธองค์ เพราะมิใช่การศึกษาใน ศีล สมาธิ และปัญญา ดังนี้

“สมัยนั้น พระฉัพพัคคีย์เรียนคัมภีร์โลกายตะ ชาวบ้านแห่งโทษ ดิเตียน โพนทะนาวา ... เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคมกาม ภิกษุทั้งหลายได้ยินชาวบ้านแห่งโทษ ดิเตียน โพนทะนาวาอยู่ ... จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ... ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่เห็นคัมภีร์โลกายตะว่ามีสาระจะพึงถึงความเจริญองกามไพบุลย์ในธรรมวินัยนี้หรือ

ภิก. ไม่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

ภิก. อันผู้ที่เห็นธรรมวินัยนี้ว่ามีสาระ จะพึงเล่าเรียนคัมภีร์โลกายตะหรือ

ภิก. ไม่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

ภิก. ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุไม่พึงเรียนคัมภีร์โลกายตะรูปใดเรียนต้องอาบัติทุกกฏ”¹⁸

¹⁶ พระวินัยปิฎก เล่มที่ 1 ปฐมสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 56 – 57.

¹⁷ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 11 สมังควลิลาสินี อรรถกถาที่ขนิภาย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536) หน้า 100.

¹⁸ พระวินัยปิฎก เล่มที่ 9 จุลวรรค ทศยภาค ข้อ 181 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 65.

เมื่อพิจารณาจากความหมายของคำว่าโลกายตะ ในอรรถกถาได้มีการอธิบายถึงลักษณะของคัมภีร์โลกายตะไว้ดังนี้

“คัมภีร์เตียรถีย์ ซึ่งประกอบด้วยเหตุอันไร้ประโยชน์ มีอาทಿಯ่างนี้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นแดนเพราะเหตุนี้และนี้ สิ่งทั้งปวงไม่เป็นแดนเพราะเหตุนี้และนี้ กาเผือก เพราะเหตุนี้ และนี้ นกยางดำ เพราะเหตุนี้ และนี้ ดังนี้ ชื่อคัมภีร์อันเนื่องด้วยโลก”¹⁹

นอกจากวิชาโลกายตะแล้ววิชาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสติเตียน และทรงบัญญัติสิกขาบทบังคับมิให้พระภิกษุสงฆ์เรียนก็คือ ดิรัจฉานวิชา คือวิชาที่เป็นไปเพื่อขวางกั้นมรรคผลนิพพานอีกด้วย เพราะมิใช่วิชาที่เป็นไปกับศีล สมาธิ และปัญญา

“สมัยต่อมาพระฉัพพัคคีย์เรียนดิรัจฉานวิชา ... ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ... ตรัสว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเรียนดิรัจฉานวิชา รูปใดเรียน ต้องอาบัติทุกกฏ”²⁰

เมื่อพิจารณาต่อไปถึงรายละเอียดของคำว่าดิรัจฉานวิชาแล้วมีแสดงอยู่ในพระไตรปิฎกดังต่อไปนี้

1. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เห็นปานนี้ คือ ทายอวัยวะ ทายนิมิต ทายอุปบาศ ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ ทำพิธีเบิกแว่นเวียนเทียน ทำพิธีชดถลกบูชาไฟ ทำพิธีชดรำบูชาไฟ ทำพิธีชดข้าวสารบูชาไฟ ทำพิธีเติมเนยบูชาไฟ ทำพิธีเติมน้ำมันบูชาไฟ ทำพิธีเสกเป่าบูชาไฟ ทำพิธีกรรมด้วยโลหิต เป็นหมอดูดอวัยวะ ดูลักษณะพื้นที่ ดูลักษณะที่ไร่นา เป็นหมอบลุกเสก เป็นหมอมี เป็นหมอลงเลขยันต์คุ้มกันบ้านเรือน เป็นหมองู เป็นหมอยาพิษ เป็นหมอมแมลง บ่อง เป็นหมอรักษาแผลหนูกัด เป็นหมอทายเสียงนก เป็นหมอทางเสียงกา เป็นหมอทายอายุ เป็นหมอเสกกันลูกศร เป็นหมอดูรอยเท้าสัตว์

2. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา ฯลฯ เห็นปานนี้ คือ ทายลักษณะแก้วมณี ทายลักษณะไม้พลอง ทายลักษณะผ้า ทายลักษณะศาสตรา ทายลักษณะดาบ ทายลักษณะศร ทายลักษณะธนู ทายลักษณะอาวุธ ทายลักษณะสตรี ทายลักษณะบุรุษ ทายลักษณะกุมาร ทายลักษณะกุมารี ทายลักษณะทาส ทายลักษณะทาสี ทายลักษณะช้าง ทายลักษณะม้า ทายลักษณะกระบือ ทายลักษณะโคอุสภะ ทายลักษณะโค ทายลักษณะแพะ ทายลักษณะแกะ ทายลักษณะไก่ ทายลักษณะนกกระทา ทายลักษณะเหี้ย ทายลักษณะช่อฟ้า ทายลักษณะเต่า ทายลักษณะมฤค

¹⁹ พระวินัยปิฎก เล่มที่ 9 ตติยสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 103.

²⁰ พระวินัยปิฎก เล่มที่ 9 จุลวรรค ทุตติภาค ข้อ 183 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 66.

3. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชา ฯลฯ เห็นปานนี้ คือ ดูฤกษ์ยามตราทัพว่า พระราชาจักยกออก พระราชาจักไม่ยกออก พระราชาภายในจักเข้าประชิด พระราชาภายนอกจักถอย พระราชาภายนอกจักเข้าประชิด พระราชาภายในจักถอย พระราชาภายในจักมีชัย พระราชาภายนอกจักปราชัย พระราชาภายนอกจักมีชัย พระราชาภายในจักปราชัย พระราชาพระองค์นี้จักมีชัย พระราชาพระองค์นี้จักปราชัยเพราะเหตุนี้ หรือเหตุนี้

4. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชา ฯลฯ เห็นปานนี้ คือ พยากรณ์ว่า จักมีจันทร์คราส จักมีสุริยคราส จักมีนักษัตรคราส ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จักเดินถูกทาง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จักเดินผิดทาง ดาวนักษัตรจักเดินถูกทาง ดาวนักษัตรจักเดินผิดทาง จักมีอุกกาบาต จักมีดาวหาง จักมีแผ่นดินไหว จักมีฟ้าร้อง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจักขึ้น ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจักตก ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจักมัวหมอง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรจักกระจ่าง จันทร์คราสจักมีผลอย่างนี้ สุริยคราสจักมีผลอย่างนี้ นักษัตรคราสจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์เดินถูกทางจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์เดินผิดทางจักมีผลอย่างนี้ ดาวนักษัตรเดินถูกทางจักมีผลอย่างนี้ ดาวนักษัตรเดินผิดทางจักมีผลอย่างนี้ อุกกาบาตจักมีผลอย่างนี้ ดาวหางจักมีผลอย่างนี้ แผ่นดินไหวจักมีผลอย่างนี้ ฟ้าร้องจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรขึ้นจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรตกจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรมัวหมองจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และดาวนักษัตรกระจ่างจักมีผล อย่างนี้

5. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชา ฯลฯ เห็นปานนี้ คือ พยากรณ์ว่า จักมีฝนดี จักมีฝนแล้ง จักมีภิกษาหาได้ง่าย จักมีภิกษาหาได้ยาก จักมีความเกษม จักมีภัย จักเกิดโรค จักมีความสำราญหาโรคมิได้ หรือนับคะแนนคำนวณ นับประมวล แต่งกายพิศ โลกาศาสตร์

6. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชา ฯลฯ เห็นปานนี้ คือ ให้ฤกษ์อวามงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ดูฤกษ์เรียงหมอน ดูฤกษ์หย่าร้าง ดูฤกษ์เก็บทรัพย์ ดูฤกษ์จ่ายทรัพย์ ดูโชคดี ดูเคราะห์ร้าย ให้ยามตุงครรภ์ ร่ายมนต์ให้ล้นกระด้าง ร่ายมนต์ให้ค้างแข็ง ร่ายมนต์ให้มีอสังข์ ร่ายมนต์ไม่ให้หูได้ยินเสียง เป็นหมอทรงกระจก เป็นหมอทรงหญิงสาว เป็นหมอทรงเจ้า บวงสรวงพระอาทิตย์บวงสรวงท้าวมหาพรหม ร่ายมนต์พ่นไฟ ทำพิธีเชิญขวัญ

7. พระสมณโคดม เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยตริจฉานวิชา ฯลฯ เห็นปานนี้ คือ ทำพิธีบนบาน ทำพิธีแก้บน ร่ายมนต์ขับผี สอนมนต์ป้องกันบ้านเรือน ทำกะเทยให้กลับเป็นชาย ทำชายให้กลายเป็นกะเทย ทำพิธีปลุกเรื้อน ทำพิธี บวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมนต์ รดน้ำมนต์ ทำพิธีบูชาไฟ ประยูรสารอก ประยูรธาตุ ประยูรธาตุโทษเบื้องบน ประยูรธาตุโทษเบื้องล่าง ประยูรแก่ปวดศีระะ หุงน้ำมันหยอดหู ประยูรตา ประยูรอันตฤ์ประยูรทากัด ประยูรทาสมาน ป้ายยาตา ทำ

การผ่าตัด รักษาเด็ก ใส่ยา ชะแผล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ปุถุชนกล่าวชมตถาคตด้วยประการใด ซึ่งมีประมาณน้อยนัก ยิ่งต่ำนัก เป็นเพียงศีลนั้น เท่านั้นแล”²¹

ประเด็นต่อไปคือพระพุทธองค์ทรงตรัสการลดวันการเลียงชีพด้วยดิรัจฉานวิชาดังกล่าวว่าเป็นเพียงคุณธรรมระดับศีลเท่านั้น ซึ่งถ้ามองในมุมกลับก็หมายความว่าถ้าผู้ใดเลียงชีพด้วยดิรัจฉานวิชาที่ยังไม่ใช่ผู้มีศีลตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดง ไม่ทรงแต่เพียงห้ามพระภิกษุทั้งหลายในเรื่องการเรียนและการเลียงชีพด้วยดิรัจฉานวิชาเท่านั้น พระพุทธองค์ยังทรงห้ามการพูดในเรื่องที่ไม่เป็นไปเพื่อมรรคผลที่เรียกว่าดิรัจฉานกถาด้วย เพราะว่าทั้งดิรัจฉานวิชาดิรัจฉานกถา มิได้เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ตามเป้าหมายของการบวช เพราะมิใช่ในเรื่องของศีล สมาธิ และปัญญา อันเป็นเครื่องมือในการพ้นทุกข์นั่นเอง

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าพูดดิรัจฉานกถา ซึ่งมีหลายอย่าง คือพูดเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้าหาญ เรื่องตรอก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้นๆ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะถ้อยคำนี้ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ... นิพพาน ก็เมื่อเธอทั้งหลายจะพูด ฟังพูดว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะถ้อยคำนี้ประกอบด้วยประโยชน์เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย ... นิพพาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลาย ฟังกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่านี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา”²²

เมื่อทรงแสดงเรื่องที่ไม่ควรพูดที่เป็นดิรัจฉานกถาอันไม่สมควรกับพระภิกษุแล้ว พระพุทธองค์จึงทรงแสดงวาทะที่พระภิกษุควรพูดไว้ซึ่งเป็นวาทะที่เกี่ยวข้องกับศีล สมาธิ ปัญญา ความเพียรในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ตลอดจนการสนทนากันเรื่องความหลุดพ้นดังต่อไปนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่เธอทั้งหลายสนทนากันถึงดิรัจฉานกถาเป็นอันมาก คือสนทนาเรื่องพระราชา เรื่องโจร ฯลฯ เรื่องความเจริญและความเสื่อมนี้ ไม่สมควรแก่เธอทั้งหลาย ผู้เป็นกุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาเลย ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กถาวัตถุ 10 ประการนี้ 10 ประการเป็นไฉน คืออัปปิจจกถา 1 สันตฎฐิกกถา 1 ปวิเวกกถา 1 อสังสัคคกถา 1 วิริยารัมภกถา 1 สิลกถา 1 สมาธิกถา 1 ปัญญาภาวกถา 1 วิมุตติกถา 1 วิมุตติญาณทัสสนกถา 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กถาวัตถุ 10 ประการนี้แล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หากว่าเธอทั้งหลายยึดถือเขาแก้ววัตถุทั้ง 10 ประการนี้แล้ว กล่าวเป็นกถาไซ้ เธอทั้งหลายพึงครอบงำเดชแม่ของ พระจันทร์และพระ

²¹ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 11 ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พรหมชาลสูตร ข้อ 19 – 25 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 11 – 15.

²² พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 31 สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ดิรัจฉานกถาสสูตร ข้อ 1663 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 415.

อาทิตย ผู้มีฤทธิ์มีอำนาจมาก อย่างนี้ด้วยเดชได้ จะป่วยกล่าวไปใยถึงปรีชากอัญญุเตียรถีย์ ทั้งหลายเล่า”²³

เมื่อกกล่าวโดยสรุป การศึกษาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระไตรปิฎกกว่าเป็นการศึกษาสูงสุดและเยี่ยมยอดตามพระธรรมวินัยก็คือการศึกษาเรื่อง ศิล สมาธิ และปัญญาตนเอง ดังที่ทรงตรัสไว้ในพระสูตรต่อไปนี้

“สิกขานุตตริยะะเป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมศึกษาศิลปะเกี่ยวกับช้างบ้าง ม้าบ้าง รถบ้าง ธนูบ้าง ดาบบ้าง หรือศึกษาศิลปะชั้นสูงชั้นต่ำ ย่อมศึกษาต่อสมณะหรือพรหมณ์ผู้เห็นผิดผู้ปฏิบัติผิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การศึกษานี้มีอยู่ เราไม่กล่าวว่ามี ก็แต่ว่าการศึกษานั้นเป็นการศึกษาที่เลว ... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมศึกษาอริสัลบ้าง อริจิตบ้าง อธิปัญญาบ้างในธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว การศึกษานี้ยอดเยี่ยมกว่าการศึกษาทั้งหลาย ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ... เพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมศึกษาอริสัลบ้าง อริจิตบ้าง อธิปัญญาบ้าง ในธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้วนี้ เราเรียกว่า สิกขานุตตริยะะ”²⁴

2.2 การปฏิบัติตามพระธรรมวินัย

ประเด็นที่สองที่จะกล่าวต่อไปก็คือ การปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กล่าวคือแม้การศึกษาในวงคัสตฤศาสน์จะเป็นหน้าที่ประการหนึ่งที่สำคัญที่สุดของพระสงฆ์ที่เข้ามาบวชในพระธรรมวินัยประการหนึ่ง แต่อย่างไรก็ดีลำพังการศึกษานวงคัสตฤศาสน์เพียงอย่างเดียวก็ยังมีใช่เป็นเป้าหมายที่สมบูรณ์ของการบวชเข้ามาฝึกตนในพระธรรมวินัย เพราะเหตุว่าเป้าหมายของการศึกษาเล่าเรียนในนวงคัสตฤศาสน์นั้นก็เพื่อเป็นการศึกษาวิธีเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติไปตามระเบียบวิธีชีวิตแบบพระภิกษุในระบบไตรสิกขาเพื่อนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาไปใช้ฝึกตน ซึ่งสังคัมของพระภิกษุเป็นหมู่ที่เรียกว่าภิกษุสงฆ์นั้นเป็นสังคัมของหมู่ภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อละกิเลส ซึ่งเกิดจากบุคคลเหล่านั้นล้วนเห็นโทษภัยในฆราวาส และกิเลสทั้งหลายเพื่อต้องการจะประพฤติปฏิบัติพรหมจรรย์ในพระธรรมวินัยเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุพระนิพพาน เพื่อหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายซึ่งเนื้อความเหล่านี้จะพบได้จากพระธรรมวินัยที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเกือบทุกแห่ง ที่มีเนื้อหาเรื่องการละกิเลส ละตัวตน ละอวิชชา เป็นต้น

²³ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 38 อังคุดตริณิกาย ทสก – เอกาทสกนิบาต ปฐมวัตถุคคาสุตฺร ข้อ 69 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 216 – 217.

²⁴ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 36 อังคุดตริณิกาย ปัญจก – ฉกกนิบาต อนุตตริยสุตฺร ข้อ 301 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 609.

การปฏิบัติของพระสงฆ์นั้นกำเนิดครั้งแรก เมื่อพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ต่างๆ เริ่มตั้งแต่ครั้งเมื่อทรงโปรดท่านพระปัญจวัคคีย์ด้วยพระปฐมเทศนา ชัมมจักกัปปวัตนสูตร ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พระพุทธองค์ทรงให้ท่านพระปัญจวัคคีย์ปฏิบัติไตรสิกขา ในรูปแบบของอริยมรรคมีองค์ 8 ดังนั้นอริยมรรคก็คือการปฏิบัติในไตรสิกขานั้นเอง ในจุฬเวทลลสูตร มีการอธิบายในเรื่องมรรคว่าสามารถสรุปเป็นศีล สมาธิ และปัญญาได้ดังต่อไปนี้

“คุณวิสาขะ ชั้นที่ 3 พระผู้มีพระภาคเจ้า จะได้ทรงสงเคราะห์ด้วยอริยมรรคมีองค์ 8 หากมีได้ก็แลอริยมรรคมีองค์ 8 พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์ด้วย ชั้นที่ 3 ต่างหาก คุณวิสาขะ สัมมาวาจา 1 สัมมากัมมันตะ 1 สัมมาอาชีวะ 1 ธรรมเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์ด้วยกองศีล สัมมาวายามะ 1 สัมมาสติ 1 สัมมาสมาธิ 1 ธรรมเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์ด้วยกองสมาธิ สัมมาทิฏฐิ 1 สัมมาสังกัปปะ 1 ธรรมเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์ด้วยกองปัญญา”²⁵

ดังนั้นการพัฒนาตนเพื่อบรรลุถึงจุดสูงสุดตามระบบไตรสิกขานั้น นอกจากจะอาศัยการศึกษาตามไตรสิกขาในวัจนศาสตร์แล้ว ยังต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาที่อยู่ในวัจนศาสตร์ด้วย เพื่อละคลายกิเลสบรรลุถึงพระนิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด ซึ่งเป็นฐานะในพระศาสนา เพราะว่าการศึกษาและการปฏิบัติธรรมนั้นเป็นฐานะในพระศาสนา พระธรรมปิฎกได้ให้คำจำกัดความคำว่าฐานะไว้ว่า “สิ่งที่จะต้องแยกไป หน้าที่ ภารกิจ การงาน เรื่องที่จะต้องรับผิดชอบ กิจในพระศาสนา”²⁶ ในการแบ่งฐานะในพระศาสนา นี้ จึงมีการแบ่งฐานะออกเป็น 2 อย่างคือ คันถฐานะ และวิปัสสนาฐานะ นั่นเอง ซึ่งคำจำกัดความของคำว่าฐานะในพระศาสนา นี้มีคำจำกัดความในคัมภีร์อรรถกถาดังต่อไปนี้

“ฐานะนี้คือ การเรียนนิกายหนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดี จบพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วทรงจำไว้ กล่าวบอกพุทธวจนะนั้นชื่อว่าคันถฐานะ ส่วนการเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไว้ในอิตถภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญด้วยอำนาจแห่งการติดต่อแล้ว ถือเอาพระอรหัตตของภิกษุผู้มีความประพฤติแคล้วคล่อง ยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงัด ชื่อว่าวิปัสสนาฐานะ”²⁷

ด้วยเหตุที่ฐานะโดยตรงในพระศาสนามีเพียง 2 ประการ คือการศึกษา และปฏิบัติดังนั้นหน้าที่ของพระภิกษุจึงถูกจำกัดให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยซึ่งก็คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อให้เอื้อต่อการทำฐานะทั้งสองประการนี้ให้บริบูรณ์เพื่อทำให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์คือความบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ ในพระไตรปิฎกจึงได้มีการแสดงถึงความสำคัญของการปฏิบัติไว้ว่าเป็นผลต่อเนื่องจากการศึกษาเล่าเรียนอีกด้วย กล่าวคือเมื่อศึกษาในวัจนศาสตร์หรือทำ

²⁵ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 19 มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก จุฬเวทลลสูตร ข้อ 508(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 327.

²⁶ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 114.

²⁷ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 40 อัมมปัทฏฐกถา อรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบท (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 15.

คันถธุระแล้วลำดับต่อไปก็คือการทำวิปัสสนาธุระ หรือปฏิบัติเพื่อละคลายกิเลสโดยอาศัยความรู้จากสิ่งที่ได้ศึกษามานั่นเอง

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเรียนธรรมคือ สุตตะ เคยยะ เวैयाภระ คาทา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตก อัฏฐกรรม เวทลละ เขย้อมไม่ปล่อยให้วันคืนล่วงไป ไม่ละการหลีกออกเร้นอยู่ ประกอบความสงบใจในภายใน เพราะการเล่าเรียนธรรมนั้น ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในธรรมอย่างนี้ แล ดูก่อนภิกษุ เราแสดงภิกษุผู้มากด้วยการเล่าเรียนธรรม แสดงภิกษุผู้มากด้วยการแสดงธรรม แสดงภิกษุผู้มากด้วยการสาธยายธรรม แสดงภิกษุผู้มากด้วยการตรีภกรรม แสดงภิกษุผู้อยู่ในธรรม ด้วยประการฉะนี้ ดูก่อนภิกษุ กิจใดอันศาสดาผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลอนุเคราะห์ อาศัยความเอ็นดู ฟังกระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราได้ทำแก่เธอทั้งหลายแล้ว ดูก่อนภิกษุ นั้นโคนต้นไม้ นั้นเรือนว่าง เธอจงเพ่งฌาน อย่าประมาท อย่าเป็นผู้มีความเดือดร้อนในภายหลัง นี่เป็นอนุสาสนีของเราเพื่อเธอทั้งหลาย”²⁸

หรือในคำว่าพหูสูตก็เช่นเดียวกัน แม้พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการศึกษาในวินัยคัสตฤศาสน์ว่าทำให้ผู้ศึกษาเป็นพหูสูต แต่ในขณะเดียวกันพระพุทธองค์ก็ทรงแสดงยกย่องการปฏิบัติว่ามีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการศึกษาเลย ว่าแม้แต่ผู้ที่มีการศึกษามาน้อยก็ไม่สำคัญ แต่การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้นก็ทำให้ผู้นั้นถือเป็นพหูสูตได้เช่นเดียวกัน ดังเช่นพระพุทธพจน์ที่ยกมากล่าวอ้างนี้

“ดูก่อนภิกษุ เราแสดงธรรมเป็นอันมาก คือ สุตตะ เคยยะ เวैयाภระ คาทา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตก อัฏฐกรรม เวทลละ ถ้าแม้ภิกษุรู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแห่งคาทา 4 บาทแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไซ้ ก็ควรเรียกว่า เป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม”²⁹

พระพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่านอกจากการเรียนปริยัติในวินัยคัสตฤศาสน์แล้ว การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นสิ่งที่สำคัญเป็นลำดับต่อมา และพระพุทธองค์ทรงถือการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนี้ว่าเป็นการบูชาพระองค์อย่างสูงยิ่ง ดังพระพุทธโอวาทในคราวก่อนที่พระพุทธองค์จะทรงปรินิพพานว่า

“ผู้ใดแล จะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกหรืออุบาสิกาก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เพราะเหตุที่นั่นแหละอาณนที พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรมอยู่”³⁰

²⁸ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 36 อังคตตริปิฎก ปัญจก – ฉกนิบาต ปฐมธรรมวิหาริกสูตร ข้อ 73 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 169.

²⁹ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 35 อังคตตริปิฎก จดกนิบาต อุมมังคสูตร ข้อ 186 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 454.

³⁰ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 13 ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ข้อ 129 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 307.

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไว้เช่นนี้ ประเด็นต่อมาก็ จำเป็นที่จะต้องพิจารณาต่อไปว่าการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้นพระพุทธองค์ทรงหมายถึงอะไร ในพระไตรปิฎกมีการแสดงความหมายของคำว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ควบคู่ไปกับการศึกษาเล่าเรียนดังต่อไปนี้

“ดูก่อนภิกษุ ถ้าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับชราและมรณะ ควรจะกล่าวว่าภิกษุธรรมกถึก ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับชราและมรณะ ควรจะกล่าวว่า ภิกษุปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความหน่าย เพราะความคลายกำหนด เพราะความดับเพราะไม่ถือมั่นชราและมรณะ ควรจะกล่าวว่า ภิกษุบรรลุนิพพานในปัจจุบัน

ถ้าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับชาติ ...ภพ ... อุบาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สພายตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ... สังขาร ถ้าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับอวิชชา ควรจะกล่าวว่า ภิกษุธรรมกถึก ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับอวิชชา ควรจะกล่าวว่า ภิกษุปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความหน่าย เพราะความคลายกำหนด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นอวิชชา ควรจะกล่าวว่า ภิกษุบรรลุนิพพานในปัจจุบัน”³¹

พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญในเรื่องของการปฏิบัติในไตรสิกขา เพื่อการหลุดพ้นบรรลู่ถึงความ เป็นอริยะว่าเป็นเกณฑ์การตัดสินว่าผู้ใดดำรงอยู่ในพระธรรมวินัยหรือไม่ดำรงอยู่ในพระธรรมวินัยดังพระสูตรต่อไปนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม 4 ประการเรียกว่าผู้ตกจากพระธรรมวินัยนี้ ธรรม 4 ประการคืออะไรบ้าง คือ อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา อริยวิมุตติ บุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม 4 ประการนี้แล เรียกว่าผู้ตกจากพระธรรมวินัยนี้ บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 4 ประการนี้ เรียกว่า ผู้ไม่ตกจากพระธรรมวินัยนี้ ธรรม 4 ประการคืออะไรบ้าง คือ อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา อริยวิมุตติ บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 4 ประการนี้แลเรียกว่า ผู้ไม่ตกจากพระธรรมวินัยนี้”³²

ดังนั้นในพระธรรมวินัยทั้งหมด 84,000 พระธรรมขันธ์เมื่อสงเคราะห์โดยไตรสิกขาแล้วมีเพียง 3 คือ ศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง³³ ซึ่งก็จำเป็นที่จะต้องพิจารณาต่อไปว่าอริยศีลสิกขา

³¹ พระสูตรต้นปิฎก เล่มที่ 26 สังยุตตนิกาย นิตานวรรค ธรรมกถึกสูตร ข้อ 45 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 76 – 77.

³² พระสูตรต้นปิฎก เล่มที่ 35 อังคตนิคาย จตกกนิบาต ปปิตติสูตร ข้อ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 4.

³³ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 75 อัญญาสาธิต อรรถกถาธรรมสังคณี (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 49.

เป็นต้นนั้น พระพุทธองค์ทรงมีความมุ่งหมายถึงการศึกษาอะไรบ้าง และระดับใดซึ่งจำจำกัด ความของการศึกษา 3 ระดับนั้นปรากฏในพระไตรปิฎกต่อไปนี้

“อภิสัสสิกขา เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศีล สำรวมแล้วด้วยการสำรวมใน ปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษมีประมาณเล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ใน สิกขาบททั้งหลาย ศีลขันธน้อย ศีลขันธใหญ่ ศีล ที่ตั้ง เบื้องต้น ความประพฤติ ความสำรวม ความระวังปาก ประทานแห่งความถึงพร้อมด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่าอภิสัสสิกขา

อภิจิตตสิกขา เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามสังตจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานมวิตกมวิจาร์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เพราะวิตกและวิจาร์สงบไปจึงบรรลุทุติย ฌาน มีความผ่องใสแห่งใจในภายในเป็นธรรมชาติไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีปีติและสุขเกิดแต่ สมานอยู่. เพราะปีติสิ้นไป จึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่ พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มึอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข. เพราะละสุขและทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ จึงบรรลุจตุตถฌานไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติ บริสุทธิ์อยู่ นี้เรียกว่าอภิจิตตสิกขา

อภิปญญาสิกขา เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึปัญญา ประกอบด้วยปัญญา อันให้ถึงความเกิด และความดับอันประเสริฐ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์ โดยชอบ ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธ คามินีปฏิบัติทา เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะนี้เรียกว่า อภิปญญาสิกขา”³⁴

ตามพระสูตรดังกล่าวสรุปได้ว่า การศึกษาเรื่อง ศีล สมาน และปัญญานั้น ศีลหมายถึง การควบคุมความประพฤติทางกาย และวาจา ให้เรียบร้อยอันเป็นไปตามพระวินัยบัญญัติ หรือ พระปาฏิโมกข์ของพระภิกษุ ซึ่งเรียกว่าปาฏิโมกข์สังวรศีล เป็นต้น เพื่อการละกิเลสอย่างหยาบที่ เรียกว่า วิตกมกิลเลส อันเป็นกิเลสที่ล่วงออกมาทางกาย และวาจา ส่วนสมานนั้นหมายถึงการ ระวังรักษาจิตให้พ้นจากกิเลสอย่างกลางที่กลุ้มรุมจิตใจที่เรียกว่า ปริยฎฐานกิเลส เพื่อบรรลุถึง ความสงบชั้นฌาน และปัญญานั้นก็หมายถึงการเข้าไปเพื่อทำลายกิเลสชั้นอนุสัย และเห็นแจ้ง อริยสัจธรรมนั่นเอง

ดังนั้นความหมายของการศึกษาของพระพุทธองค์นั้นล้วนเป็นไปเพื่อการละกิเลสทุก ระดับ ซึ่งเมื่อละกิเลสแล้วก็จะบรรลุถึงความพ้นทุกข์ หรือดับทุกข์คือพระนิพพานนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีพระพุทธพจน์ที่แสดงว่า เมื่อภิกษุมีโอกาเข้ามาบวชในพระธรรมวินัยนี้แล้วควร กระทำให้แจ้งซึ่งมรรคผลนิพพาน ซึ่งเป้าหมายของการบวชในพระศาสนาอันเป็นไปตามหลัก พระธรรมวินัยนั้น ก็เพื่อทำให้แจ้งซึ่งมรรคผลนิพพานนั่นเอง ดังพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

³⁴ พระสูตรต้นตปิฎก เล่มที่ 65 ขุททกนิกาย มหานิทเทส ข้อ 46 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหา มกุฏราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 210.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวชอบแล้วอย่างนี้ ฟังหมั่นเพียรพยายาม เพื่อบรรลุมรรคผลที่ยังไม่บรรลุ เพื่อได้มรรคผลที่ยังไม่ได้ เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งมรรคผลที่ยังไม่ได้กระทำให้แจ้ง ข้อนี้จะฟังดงามในธรรมวินัยนี้โดยแท้”³⁵

พระพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงถึงการบรรลุมรรคผลที่ภิกษุทั้งหลายควรบรรลุ เพื่อความเข้าใจที่ตรงกันจึงจำเป็นที่จะต้องพิจารณาดูว่า คำว่ามรรคผล ที่พระพุทธองค์ทรงหมายถึงนั้นมีคำจำกัดความไว้อย่างไร จึงจะขอยกพระพุทธพจน์อื่นๆ ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้เกี่ยวกับความหมายของคำว่ามรรคและผลในพระธรรมวินัยก่อนดังนี้

“การทำมรรคให้เกิดได้แก่ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โภชณงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 ที่ชื่อว่าการทำผลให้แจ้งได้แก่การทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ... สกทาคามีผล... อนาคามีผล ... อรหัตผล”³⁶

เมื่อทราบคำจำกัดความของมรรคแล้วในพระพุทธพจน์ต่างๆ พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องของมรรคด้วยธรรมหมวดอื่นๆ แทน เช่น สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 เป็นต้น ดังเช่นที่ปรากฏในพระสูตรดังต่อไปนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลมหลายชนิดพัดไปในอากาศ คือ ลมตะวันออกบ้าง ลมตะวันตกบ้าง ลมเหนือบ้าง ลมใต้บ้าง ลมมีธุลีบ้าง ลมไม่มีธุลีบ้าง ลมหนาวบ้าง ลมร้อนบ้าง ลมพัดเบาบ้าง ลมพัดแรงบ้าง แม้ฉันใด เมื่อภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 สติปัฏฐาน 4 ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง สัมมัปปธาน 4 ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง อิทธิบาท 4 ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง อินทรีย์ 5 ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง พละ 5 ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง โภชณงค์ 7 ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง ฉะนั้นเหมือนกัน”³⁷

ซึ่งการเจริญมรรคหรือการเจริญสติปัฏฐานนั้นล้วนเป็นไปเพื่อพระนิพพานดังที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตรดังต่อไปนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความหมดจดพิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความก้าวล่วงซึ่งความโศกและความรำไร เพื่ออสังคตดับไปแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อกระทำพระนิพพานให้แจ้งทางนี้ คือ สติปัฏฐาน 4”³⁸

³⁵ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 25 สังยุตตนิกาย สคาถวรรค สุวีริสูตร ข้อ 854 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 456.

³⁶ พระวินัยปิฎก เล่มที่ 4 มหาวิภังค์ ทุติยภาค ข้อ 308 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 200.

³⁷ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 30 สังยุตตนิกาย มหาวรรค อากาสสูตร ข้อ 282 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 151.

³⁸ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 14 ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาสติปัฏฐานสูตร ข้อ 273 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 209.

นอกจากนี้แล้ว พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าภิกษุผู้ใดเจริญสติปัฏฐานมากนั้น จะลาสิกขาออกไปนั้นไม่ใช่โอกาสที่จะเป็นไปได้เลย เพราะเหตุว่าการเจริญสติปัฏฐานนั้นก็ย่อมเป็นไปได้เพื่อพระนิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายของการบรรพชาอุปสมบทนั่นเอง

“ผู้มีอายุทั้งหลาย พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อมาตย์ ญาติหรือสาโลหิต จะพึงเชื่อเชิญภิกษุผู้เจริญ กระทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน 4 ให้ยินดีด้วยโภคะว่า ตุก่อนนบรุษผู้เจริญจงมาเถิด ท่านจะครองผ้ากาสาวะเหล่านี้อยู่ทำไม ท่านจะเป็นผู้มีศีระะโล้นมือถือกระบือเถียว บินทบาตอยู่ทำไม นิมนต์ท่านสักมาบริโภคสมบัติและบำเพ็ญบุญเถิด ข้อที่ภิกษุผู้เจริญ ผู้กระทำให้มาก ซึ่งสติปัฏฐาน 4 จักลาสิกขาออกมานั้น มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตที่โน้มไปในวิเวก โนมไปในวิเวก โอนไปในวิเวกตลอดกาลนาน จักหวนสัก มิใช่ฐานะที่จะมีได้”³⁹

ดังนั้นจากพระสูตรต่างๆ ที่กล่าวอ้างมาแล้ว เมื่อสรุปพบว่า การเข้ามาบวชของพระภิกษุทั้งหลายในพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เพื่อความบรรลุถึงมรรคผลนิพพาน และจากหลักฐานต่างๆ ในพระไตรปิฎก การบรรลุถึงมรรคผลนิพพานได้นั้น ล้วนอาศัยกระบวนการศึกษาและปฏิบัติในไตรสิกขาทั้งสิ้น ดังนั้นเมื่อกล่าวกลับกันจุดมุ่งหมายของการเข้ามาบวชเป็นภิกษุในพระธรรมวินัยก็เพื่อการศึกษาและปฏิบัติในระบบไตรสิกขาเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดตามพระธรรมวินัยนั่นเอง สมดังคำที่พระพุทธองค์มักจะทรงตรัสกับพระภิกษุที่กระทำผิดพระพุทธรูปบัญญัติ กล่าวคือเวลาที่มีพระภิกษุทำผิดพระวินัย พระพุทธองค์มักจะทรงตรัสถึงจุดมุ่งหมายของพระพุทธองค์ที่ทรงมีต่อผู้ที่เข้ามาบวชเป็นพระสาวกดังต่อไปนี้

“ตูก่อนโมฆบุรุษ การกระทำของเธอนั้น ไม่เหมาะ ไม่สม ไม่ควร ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ เธอบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวไว้ตัวอย่างนี้แล้ว ไฉนจึงไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์บริสุทธีได้ตลอดชีวิตเล่า ตูก่อนโมฆบุรุษ ธรรมอันเราแสดงแล้วโดยอเนกปริยาย เพื่อคลายความกำหนัด ไม่ใช่เพื่อมีความกำหนัด เพื่อความพราก ไม่ใช่เพื่อความประกอบ เพื่อความไม่ถ้อมมัน ไม่ใช่เพื่อมีความถ้อมมัน มิใช่หรือ เมื่อธรรมชื่อนั้นอันเราแสดงแล้ว เพื่อคลายความกำหนัด เธอยังจักคิดเพื่อมีความกำหนัด เราแสดงเพื่อความพราก เธอยังจักคิดเพื่อความประกอบ เราแสดงเพื่อความไม่ถ้อมมัน เธอยังจักคิดเพื่อมีความถ้อมมัน ตูก่อนโมฆบุรุษ ธรรมอันเราแสดงแล้วโดยอเนกปริยาย เพื่อเป็นที่ส้ารอกแห่งราคะ เพื่อเป็นที่สร้างแห่งความเมา เพื่อเป็นที่ดับสูญแห่งความระหาย เพื่อเป็นที่หลุดถอนแห่งอาลัย เพื่อเป็นที่เข้าไปตัดแห่งวิภวภูจะ เพื่อเป็นที่สิ้นแห่งตัณหา เพื่อเป็นที่ส้ารอกแห่งตัณหา เพื่อเป็นที่ดับแห่งตัณหา เพื่อออกไปจากตัณหาชื่อวานะ มิใช่หรือ”⁴⁰

³⁹ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 31 สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค สลพาการสูตร ข้อ 1279 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 198 – 199.

⁴⁰ พระวินัยปิฎก เล่มที่ 1 มหาวีถังค์ ปฐมภาค ข้อ 20 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 391.

เมื่อสรุปการปฏิบัติทั้งหมดก็คือกระบวนการปฏิบัติในระบบไตรสิกขา คือปฏิบัติในศีล สมาธิ และปัญญา การปฏิบัติดังกล่าวเป็นไปเพื่อความหลุดพ้น เบื่อหน่าย คลายความยึดมั่น เพื่อบรรลุพระนิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ถึงความเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา ดังข้อความที่ปรากฏต่อไปนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิกขาบทที่สำคัญ 150 นี้ ย่อมมาสู่อุทเทสทุกกึ่งเดือน ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายผู้ปรารถนาประโยชน์ศึกษากันอยู่ ภิกษุทั้งหลายสิกขา 3 นี้ ที่สิกขาบททั้งปวงนั้นรวมกันอยู่ สิกขา 3 คืออะไรบ้าง คืออริสัสสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา นี้แล สิกขา 3 ที่สิกขาบททั้งปวงนั้นรวมกันอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิ...ในปัญญา เธอก็ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ย่อมออกจากอาบัติบ้าง ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุอะไร เหตุว่าไม่มีใครกล่าวความอภัย เพราะการล่วงสิกขาบทเล็กน้อยและการออกจากอาบัตินี้ แต่ว่าสิกขาบทเหล่านี้ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นเพราะสิ้นสังโยชน์ 3 เป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้แน่ที่จะได้ตรัสรู้ในข้างหน้า ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นเพราะสิ้นสังโยชน์ 3 รากะ โทสะเบาบางเป็นพระสกทาคามี มาสู่โลกนี้เห็นเดียวเท่านั้น ย่อมทำที่สุดทุกข์ได้”

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ... ในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา เธอก็ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต้น 5 เป็นโอบปาติกะ ปรินิพพานในโลก มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ทั้งในศีล ทั้งในสมาธิ ทั้งในปัญญา เธอก็ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้ อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลายภิกษุผู้ทำได้เพียงเอกเทศ ย่อมทำได้ดีเพียงเอกเทศ ผู้ทำได้บริบูรณ์ย่อมทำได้ดีบริบูรณ์ เราจึงกล่าวว่าสิกขาบททั้งหลายหาเป็นหมั่นไม่”⁴¹

2.3 การเผยแผ่ตามพระธรรมวินัย

หน้าที่ของการบวชเป็นพระภิกษุ นอกจากจะเพื่อเป็นการฝึกตนเองเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายด้วยการศึกษาและการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาแล้ว พระภิกษุทั้งหลายยังมีหน้าที่เกื้อกูลประโยชน์แก่ชาวโลกอีกด้วย การเกื้อกูลประโยชน์แก่ชาวโลกตามหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์ ก็คือการเผยแผ่ธรรมะเพื่อให้คนทั้งหลายเกิดปัญญาอันเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ ดังข้อความที่ปรากฏในพระพุทธพจน์เมื่อทรงส่งสาวกไปประกาศพระศาสนาครั้งแรก ดังนี้

⁴¹ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 34 อังคตตรนิกาย ดิถินบาต ทุติยเสขสูตร ข้อ 526 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 453 – 456.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นมนุษย์ พวกเธอจงเที่ยวจาริกเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มากเพื่ออนุเคราะห์โลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์บริสุทธิ์สัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีรูปคือกิลเลสในจักขุน้อยมีอยู่เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมนเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมี ดูก่อนภิกษุทั้งหลายแม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”⁴²

หน้าที่ของพระภิกษุประการหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงให้พระภิกษุทำก็คือการประกาศพระศาสนาด้วยการแสดงธรรม ซึ่งคำว่าธรรมะนั้นมีความหมายถึงพระปริยัติธรรม ดังตัวอย่างจากคัมภีร์อังคุตตรนิกาย จดกุกนิบาตต่อไปนี้

“อิธ ภิกขุ ธมฺมํ ปริยาปฺณาติ สุตตํ เคยย... ภิกขุในธรรมวินัยนี้ย่อมเล่าเรียนปริยัติธรรมคือ สุตตะ เคยยะ ...”⁴³ และจากการวิเคราะห์เบื้องต้นที่ผ่านมาได้ทราบแล้วว่าพระปริยัติธรรมเมื่อสรุปแล้วก็คือศีล สมาธิ และปัญญา ดังนั้นการแสดงธรรมก็คือการแสดงพระปริยัติธรรม และพระปริยัติธรรมก็คือ ศีล สมาธิ และปัญญา และจากพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสถึงความงาม 3 ประการไว้ คือ งามในเบื้องต้น งามกลางและที่สุคนั้น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายเรื่องศาสนามีความงาม 3 ประการไว้ว่า

“อนึ่ง ความงามในเบื้องต้นแห่งพระศาสนา ก็เป็นอันทรงประกาศด้วยศีล... ความงามในท่ามกลางเป็นอันทรงประกาศด้วยสมาธิ... ความงามในที่สุดเป็นอันทรงประกาศด้วยปัญญา”⁴⁴

ดังนั้นการที่พระพุทธองค์ทรงให้พระสาวกแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุคนั้นก็หมายถึงการให้พระสาวกแสดงศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง หรือคำต่อไปที่พระองค์ทรงตรัสว่าจงประกาศพรหมจรรย์ซึ่งก็หมายถึงการประกาศซึ่งพระศาสนา เพราะคำว่าพรหมจรรย์นั้นใช้เรียกแทนคำว่าศาสนาได้ ดังตัวอย่างในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค เช่น

“ตยิทํ ภนฺเต ภควโต พุทฺทมจฺริยํ อิฑฺธมฺเจว ผีตมฺจ วิตถาริตํ พาหุชฌณฺมํ ปุณฺณุตตํ ยาวเทวมนุสฺเสสุ สุปฺปกาสิตํ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญก็บัดนี้พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคสมบูรณ์แล้วแพร่หลาย กว้างขวาง รู้กันโดยมาก แน่นหนาจนกระทั่งมวลเทวดาและมนุษย์รู้จักดีแล้ว”⁴⁵

ดังนั้นเมื่อคำว่าพรหมจรรย์หมายถึงพระศาสนา การประกาศพรหมจรรย์จึงหมายถึงการประกาศศาสนาซึ่งการประกาศพระศาสนาเมื่อสรุปก็คือการแสดงธรรมเรื่อง ศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง

⁴² พระวินัยปิฎก เล่มที่ 6 มหาวรรค ข้อ 32 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 72.

⁴³ พระมหาสมปอง มุทิโต, อภิธานวรรณนา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2542), หน้า 946.

⁴⁴ พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรคแปล ภาค 1 ตอน 1 แปลโดย เมฆ อำไพโรจิต, หน้า 9 - 10.

⁴⁵ พระมหาสมปอง มุทิโต, อภิธานวรรณนา, หน้า 945.

ประเด็นต่อไปที่จะต้องทำความเข้าใจก็คือคำว่าประโยชน์ ในพระพุทธศาสนามีการแบ่งระดับของประโยชน์ออกเป็น 3 อย่าง คือ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ซึ่งหมายถึงประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ขั้นต้น สัมปรายิกัตถประโยชน์ หมายถึงประโยชน์เบื้องต้น ประโยชน์ในภพหน้า ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป และปรมาตถประโยชน์ คือประโยชน์สูงสุด จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน⁴⁶ ในพระพุทธศาสนานั้นแสดงประโยชน์ทั้ง 3 อย่างก็จริงอยู่แต่อย่างไรก็ดี พระพุทธศาสนามีความแตกต่างจากศาสนาอื่นก็เพราะเน้นประโยชน์ในขั้นสุดท้ายคือการบรรลุถึงพระนิพพานอันเป็นความสิ้นทุกข์ ดังนั้นเมื่อทราบคำจำกัดความของคำว่าประโยชน์แล้วก็จะพิจารณาถึงประโยชน์ของการเผยแผ่ธรรมะโดยอาศัยเกณฑ์ประโยชน์สามประการนี้เป็นหลัก จากคำตรัสของพระพุทธองค์เมื่อครั้งทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนา พระพุทธองค์ทรงเน้นการเผยแผ่ประโยชน์แก่ชาวโลกด้วยการให้ชาวโลกนั้นได้รับรู้ธรรม ซึ่งแม้แต่พระพุทธองค์เองก็ทรงทำกิจดังกล่าวด้วยการแสดงธรรมเช่นเดียวกัน ซึ่งในพระสูตรอีกหลายๆที่ได้แสดงถึงการเกื้อกูลประโยชน์ของพระพุทธองค์ต่อเหล่าชนทั้งหลายดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระสุคตกิติ วินัยพระสุคตกิติ ยังประดิษฐานอยู่ในโลก อันนั้นเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนมากเพื่อความสุขของคนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลกเป็นความเจริญ เป็นผลดีเป็นความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ก็พระสุคตเป็นไฉน คือ ตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ไปดีเป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นสารถิฝีกคนไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นผู้สอนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้เบิกบานแล้วเป็นผู้จำแนกธรรมนี้คือพระสุคต วินัยพระสุคตเป็นไฉน คือพระสุคตนั้นแสดงธรรมงามในเบื้องต้นงามในท่ามกลางงามในที่สุดประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงนี้คือวินัยพระสุคต ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระสุคตกิติ วินัยพระสุคตกิติ นี้ยังประดิษฐานอยู่ในโลก อันนั้นเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนมากเพื่อความสุขของคนมากเพื่ออนุเคราะห์โลก เป็นความเจริญ เป็นผลดี เป็นความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”⁴⁷

การแสดงธรรมเพื่อเกื้อกูลชาวโลกนั้นมิใช่มีเพียงแต่ผู้ฟังที่จะได้รับประโยชน์ทั้งสามจากการฟังพระธรรมเท่านั้น ในทางกลับกันพระสงฆ์ทั้งหลายที่ เป็นผู้แสดงธรรมหรือเผยแผ่พระธรรม ก็จะได้รับประโยชน์ตอบแทนด้วยปัจจัย 4 อันเป็นทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์จากเหล่าฆราวาสทั้งหลายด้วย ซึ่งถ้ามองในมุมมองกลับกันการที่พระสงฆ์จะตอบแทนการบำรุงด้วยปัจจัย 4 ของฆราวาสก็สามารถทำได้ด้วยการแสดงธรรมจึงชื่อว่าทำตามคำตรัสของพระพุทธเจ้า เพราะต่างฝ่ายต่างตอบแทนกันเป็นระบบการเกื้อกูลซึ่งกันและกันเพื่อต่างฝ่ายจะได้บรรลุถึงประโยชน์ในขั้นสูงต่อไป อันจะทำให้พระสังฆธรรมดำรงมั่นอยู่ได้ดังพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

⁴⁶ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 131.

⁴⁷ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 35 อังคตตรนิกาย จตกกนิบาต สุตตสูตร ข้อ 160 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 380 – 381.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย บำรุงเธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร แม้เธอทั้งหลายก็จงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และ คฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงแก่พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นเถิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คฤหบดีและบรรพชิตทั้งหลาย ต่างอาศัยซึ่งกันและกันด้วยอำนาจอามิสทานและธรรมทาน อยู่ประพาศพรหมจรรย์นี้ เพื่อต้องการสลัดโอฆะ เพื่อจะทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบด้วยประการอย่างนี้”⁴⁸

นอกจากประโยชน์ในแง่ของปัจจัยที่เป็นวัตถุซึ่งถือเป็นทิวฏฐัมมิกัตถประโยชน์ที่ผู้แสดงธรรมจะได้รับจากฆราวาสแล้ว การแสดงธรรมยังให้ประโยชน์ในแง่ของนามธรรมแก่พระสงฆ์อันถือได้ว่าเป็นสัมปรายิกัตถประโยชน์ และปรมาตถประโยชน์ด้วย กล่าวคืออานิสงส์ของการแสดงธรรมนั้นมีหลายประการที่จะตอบสนองคุณค่าทางจิตใจต่อผู้แสดงธรรมตั้งข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกต่อไปนี้

“ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย อานิสงส์ในการฟังธรรมตามกาล ในการสนทนาธรรมตามกาล 5 ประการนี้ 5 ประการเป็นไฉน ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่ภิกษุทั้งหลาย ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุย่อมแสดงธรรม ... แก่ภิกษุทั้งหลายด้วยประการใด ๆ เธอย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจของพระศาสดานั้น ๆ เป็นที่เคารพสรรเสริญ ด้วยประการนั้น ๆ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ 1 ในการฟังธรรมตามกาล ในการสนทนาธรรมตามกาล ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุย่อมแสดงธรรม ... แก่ภิกษุทั้งหลาย ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุย่อมแสดงธรรม ฯลฯ แก่ภิกษุทั้งหลายด้วยประการใด ๆ เธอย่อมซาบซึ่งอรรถ และซาบซึ่งธรรมในธรรมนั้น ด้วยประการนั้น ๆ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ 2 ในการฟังธรรมตามกาล ในการสนทนาธรรมตามกาล ฯ อีกประการหนึ่ง ภิกษุย่อมแสดงธรรม ... แก่ภิกษุทั้งหลาย ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุย่อมแสดงธรรม ฯลฯ แก่ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการใด ๆ เธอย่อมแทงตลอดบทแห่งอรรถอันลึกซึ่งในธรรมนั้น เห็นด้วยปัญญา ด้วยประการนั้น ๆ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ 3 ในการฟังธรรมตามกาล ในการสนทนาธรรมตามกาล ฯ อีกประการหนึ่ง ภิกษุย่อมแสดงธรรม ... แก่ภิกษุทั้งหลาย ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุย่อมแสดงธรรม ฯลฯ แก่ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการใด ๆ เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญด้วยประการนั้น ๆ ยิ่งขึ้นไปว่า ท่านผู้นี้บรรลุแล้วหรือกำลังบรรลุเป็นแน่ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ 4 ในการฟังธรรมตามกาล ในการสนทนาธรรมตามกาล ฯ

⁴⁸ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 45 ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ จตกกนิบาต พุทฺธการสูตร ข้อ 287 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 677.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุยอมแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่ภิกษุทั้งหลาย ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุยอมแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการใด ๆ ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดเป็นพระเสขะ ยังไม่บรรลุอรหัตต์ ปราศจากกรรม อันเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมอยู่ ภิกษุเหล่านั้นพึงธรรมนั้นแล้ว ย่อมปราศจากความเพียร เพื่อถึง ธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง ส่วนภิกษุ เหล่าใดเป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว มีกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพสิ้นสุดแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ โดยชอบ ภิกษุเหล่านั้นพึงธรรมนั้นแล้ว ย่อมประกอบธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน นี่เป็น อานิสงส์ประการที่ 5 ในการฟังธรรมตามกาล ในการสนทนาธรรมตามกาล”⁴⁹

จากพระสูตรดังกล่าวจะเห็นอานิสงส์ของการแสดงธรรมที่สามารถทำให้ทั้งผู้ฟังธรรมและ ผู้แสดงธรรมบรรลุถึงประโยชน์ทั้งสามประการ คือประโยชน์ขั้นต้นคือทิวฐุชฌมิกัตถประโยชน์ จนถึงประโยชน์ขั้นสุดท้ายคือปรมัตถประโยชน์ได้ การจะบรรลุถึงประโยชน์ทั้งสามนั้นล้วนอาศัย การฟังพระธรรม และนำไปประพฤติปฏิบัติตาม ซึ่งก็คือการฟังเรื่อง ศีล สมาธิ และปัญญา และ ปฏิบัติตามนั่นเอง และการเผยแผ่ธรรมอันได้รับประโยชน์สูงสุดคือปรมัตถประโยชน์นั้นก็คือการ เผยแผ่ ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อบรรลุถึงความพ้นทุกข์คือพระนิพพานนั่นเอง มีข้อสังเกตว่า พระภิกษุที่พระพุทธองค์ทรงส่งให้ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในครั้งแรกนั้น ท่านเหล่านั้นรวมถึง พระพุทธองค์เองล้วนเป็นผู้ฝึกอบรมตนด้วยศีล สมาธิ ปัญญาเป็นอย่างดีแล้วพระพุทธองค์จึงทรง อนุญาตให้พระภิกษุเหล่านั้นไปเผยแผ่พระศาสนา เพราะกิจทั้งหลายที่ต้องกระทำเพื่อละกิเลส หรือเพื่อพัฒนาความดีของพระองค์และพระสาวกเหล่านั้นสมบูรณ์แล้ว ดังเช่นตัวอย่างในพระ สูตรต่อไปนี้

“อีกประการหนึ่ง พระสาวกของพระศาสดาพระองค์นั้นแหละเป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่ จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้วมีประโยชน์ของตนอันบรรลุแล้ว มี สันติโยชน์ในภพสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ สาวกนั้นแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามใน ท่ามกลาง งามในที่สุดประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้นบุคคลที่ 2 นี้ เมื่ออุบัติขึ้นในโลกย่อมอุบัติขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอัน มาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”⁵⁰

⁴⁹ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 37 อังคตตนิทาย สัตตค - อฎฐก - นวกนิบาต นันทกสูตร ข้อ 208 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 716 - 717.

⁵⁰ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 45 ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ โลกสูตร ข้อ 263 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 513 - 514.

ในประเด็นของการพัฒนาตนเองให้หลุดพ้นก่อนแล้วจึงทำการแนะนำช่วยเหลือผู้อื่นนั้น ยังมีพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสในเรื่องนี้ไว้ว่า

“ดูก่อนจุนทะ ผู้ที่ตนเองจมอยู่ในปลักอันลึกแล้ว จักยกขึ้นซึ่งบุคคลอื่นที่จมอยู่ในปลักอันลึก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้ ผู้ที่ตนเองไม่จมอยู่ในปลักอันลึก จักยกขึ้นซึ่งบุคคลอื่นที่ไม่จมอยู่ในปลักอันลึกข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ผู้ที่ยังไม่ได้ฝึกตน ยังไม่ได้แนะนำตน ยังดับกิเลสไม่ได้ด้วยตน จักฝึกสอน จักแนะนำผู้อื่น จักให้ผู้อื่นดับกิเลส ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้ ผู้ที่ฝึกตนเองแล้ว แนะนำตนเองแล้ว ดับกิเลสได้ด้วยตนเองแล้ว จักฝึกสอน จักแนะนำผู้อื่น จักให้ผู้อื่นดับกิเลส ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้”⁵¹

การที่พระภิกษุจะไปเผยแผ่พระธรรมนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่พระภิกษุนั้นๆ จะต้องผ่านการขัดเกลาและพัฒนาตนเองก่อนที่จะไปประกาศพระศาสนา และการจะพัฒนาก็ต้องพัฒนาด้วยระบบของศีล สมาธิ และปัญญา ก็เป็นอันว่าการเผยแผ่พระศาสนาก็คือการเผยแผ่ศีล สมาธิ ปัญญา โดยอาศัยบุคคลที่ผ่านการขัดเกลาด้วยศีล สมาธิ ปัญญา เป็นผู้เผยแผ่ และเมื่อผู้ที่ฟังพระธรรมเกิดความเลื่อมใส ก็คือเลื่อมใสในที่จะประพฤตศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง ดังนั้นกระบวนการเผยแผ่พระธรรมวินัยก็คือการเผยแผ่ในระบบของศีล สมาธิ ปัญญา อีกเช่นกัน เพื่อให้เห็นความชัดเจนในการเผยแผ่หลักธรรม ในพระวินัยปิฎกพระพุทธองค์ทรงห้ามพระภิกษุสอนวิชาการอื่น ที่ไม่ใช่อยู่ในขอบเขตของพระธรรมวินัย เช่นวิชาการทางโลกที่มีใช้เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นด้วยการที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทดังนี้

“สมัยต่อมา พระฉัพพัคคีย์สอนคัมภีร์โลกายตะ ชาวบ้านแห่งโทษติเตียน โพนทะนาวาว่า ... เหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้บริโภคคาม ... ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ... ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสอนคัมภีร์โลกายตะ รูปใดสอน ต้องอาบัติทุกกฏ”⁵² และยังทรงแสดงการห้ามสอนวิชาตริจฉานวิชาอีกด้วย “สมัยต่อมา พระฉัพพัคคีย์สอนตริจฉานวิชา ชาวบ้านแห่งโทษติเตียน โพนทะนาวาว่า ... เหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้บริโภคคาม ... ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ... ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสอนตริจฉานวิชา รูปใดสอน ต้องอาบัติทุกกฏ”⁵³

พระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ก็เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก และความสุขของชาวโลกจะเกิดได้จากความพ้นทุกข์ ความพ้นทุกข์จะเกิดขึ้นได้จากการละกิเลส และการละกิเลสจะเกิดได้เพราะอาศัยศีล สมาธิ ปัญญา และศีล สมาธิ และปัญญาจะเกิดได้ก็ต้องอาศัยการฟังธรรม การฟังธรรมย่อมเกิดจากการแสดงธรรม ดังนั้นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าก็เพื่อให้

⁵¹ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 17 มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก สัลเลขสูตร ข้อ 108 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 482 – 483.

⁵² พระวินัยปิฎก เล่มที่ 9 จุลวรรค ทุติยภาค ข้อ 182 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 66.

⁵³ เรื่องเดียวกัน ข้อ 184, หน้า 66.

ชาวโลกพันทุกข์ เช่นเดียวกับการดำรงอยู่ของพระธรรมและพระสงฆ์ซึ่งล้วนเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ของชาวโลกอันเป็นอุดมการณ์สูงสุดในพระพุทธศาสนานั้นเอง ดังข้อความในพระสูตรนี้

“สัตว์เหล่าใดสำคัญว่าเที่ยงในสิ่งที่ไม่เที่ยง สำคัญว่าสุขในสิ่งที่ทุกข์ สำคัญว่าเป็นอัตตาในสิ่งที่เป็นอนัตตา และสำคัญว่างามในสิ่งที่ไม่งาม ถูกความเห็นผิดชักนำไปแล้ว ความคิดขัดส่ายไปไม่มีความสำคัญวิปลาส สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าถูกเครื่องผูกของมารผูกไว้แล้ว เป็นคนไม่เกษมจากโยคะ ย่อมเวียนเกิดเวียนตายไป เมื่อใดพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ประจวบดวงอาทิตย์บังเกิดขึ้นในโลก ทรงประกาศธรรมอันนี้ ซึ่งเป็นทางให้ถึงความสงบทุกข์ เมื่อนั้น สัตว์เหล่านั้นผู้ที่มีปัญญาได้ฟังธรรมของท่านแล้ว จึงกลับได้คิดเห็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และไม่งาม ตามความเป็นจริง เพราะมาถือเอาทางความเห็นชอบ ก็ล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวงได้”⁵⁴

เพราะเหตุดังได้แสดงมาข้างต้น พระธรรมทั้งหลายของพระพุทธองค์ล้วนเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ดังนั้นสิ่งใดที่ไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ พระพุทธองค์จะทรงห้ามไม่ด้วยทางธรรมก็ด้วยทางวินัยดังตัวอย่างที่ปรากฏ เพราะเนื้อหาพระธรรมเทศนาทั้งหมด 45 ปีถูกรวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก และพระไตรปิฎกนั้นเมื่อสรุปก็คือศีล สมาธิ ปัญญา ดังนั้นพระธรรมเทศนาทั้งหมดเมื่อจะสรุปก็คือการสอนหรือการเผยแผ่เรื่องศีล สมาธิ และปัญญา และเมื่อจะสรุปธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสหรือทรงเผยแผ่ และทรงรับสั่งให้พระพุทธบริษัททั้งปวงเผยแผ่ก็เพื่อนำชนทั้งหลายให้ออกจากทุกข์นั่นเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสกับท่านพระจุนทะว่า

“ดูก่อนจุนทะ อนึ่ง ศาสดาในโลกนี้เป็นสัมมาสัมพุทธะ และธรรมก็เป็นธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้”⁵⁵

2.4 การสืบทอดและรักษาตามพระธรรมวินัย

นอกจากกิจการในการเผยแผ่พระธรรมวินัย แล้วหน้าที่อีกประการหนึ่งก็คือการสืบทอดและรักษาพระธรรมวินัย หรือหลักของไตรสิกขาให้สืบทอดยาวนานต่อไป ในกรณีของพระภิกษุนั้น นอกจากจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้ศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัยโดยตรงแล้ว ยังต้องทำหน้าที่ในการสืบทอดหลักพระธรรมวินัยจากสมัยพุทธกาลอีกด้วย โดยวิธีการทรงจำหลักพระธรรมวินัยโดยการท่องด้วยปากที่เรียกว่ามุขปาฐะ แล้วนำมาสังคายนาคือการสวดพร้อมกัน เพื่อเป็นการชำระพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์ หรือการออกบรพชาอุปสมบทก็เป็นการสืบทอดพระธรรมวินัยอีกทางหนึ่งไม่ให้พระสงฆ์อันเป็นหนึ่งในองค์ 3 ของพระรัตนตรัยขาดช่วงลง ดังนั้นภาระทั้งสองอย่างจึงเป็นหน้าที่หลักของพระสงฆ์มาตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาลจวบจนปัจจุบัน

⁵⁴ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 35 อังคตตรนิกาย จดกกนิบาต วิปลาสสูตร ข้อ 49 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 172 – 173.

⁵⁵ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 15 ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ปาสาทิกสูตร ข้อ 99 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 264.

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะวิเคราะห์ความเกี่ยวข้อง เรื่องของการศึกษากับการสืบทอด และรักษาหลักพระธรรมวินัยก็คือ ในคำว่าพระธรรมวินัยนั้นสามารถเรียกได้อีกอย่างโดยใช้คำ แทนว่า พระสังฆธรรม ซึ่งเมื่อพิจารณาในพระไตรปิฎกพระพุทธองค์ก็ทรงใช้คำว่าพระสังฆธรรมนี้ เรียกแทนพระธรรมวินัยของพระองค์ ดังเช่นในกรณีที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทก็จะทรงตรัส ว่าเพื่อความตั้งมั่นของพระสังฆธรรมดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล เราจักบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย อาศัย อำนาจประโยชน์ 10 ประการ คือ เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ 1 เพื่อความสำราญแห่งสงฆ์ 1 เพื่อ ช่มบุคคผลผู้ก่อยาก 1 เพื่ออยู่สำราญแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก 1 เพื่อป้องกันอาสวะอันจะบังเกิด ในปัจจุบัน 1 เพื่อกำจัดอาสวะอันจักบังเกิดในอนาคต 1 เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่ เลื่อมใส 1 เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว 1 เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรม 1 เพื่อถือตามพระวินัย 1”⁵⁶

คำว่าสังฆธรรมในที่นี้ก็หมายถึงพระศาสนานั่นเองและเมื่อแบ่งพระสังฆธรรมในพระศาสนา นี้แล้วสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประการคือ ปริยัติสังฆธรรม ปฏิบัติสังฆธรรม และปฏิเวธสังฆธรรม หรือบางแห่งเรียกว่าธัมมสังฆธรรม⁵⁷ ซึ่งในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัยปิฎกได้ แสดงคำจำกัดความของพระสังฆธรรมทั้ง 3 ประการดังต่อไปนี้

“บรรดาสังฆธรรม 3 อย่างนั้น ที่ชื่อว่าปริยัติสังฆธรรมได้แก่พุทธพจน์แม่ทั้งสิ้นรวมด้วยพระ ไตรปิฎก ที่ชื่อว่าปฏิบัติสังฆธรรมได้แก่ขุตตคุณ 13 ชั้นธกวัตร 14 มหาวัตร 82 ศีล สมาริ และ วิปัสสนา ที่ชื่อว่าธัมมสังฆธรรม ได้แก่ธรรมนี้คือ อริยมรรค 4 สามัญญผล 4 นิพพาน 1”⁵⁸

จากคำจำกัดความคำว่าพระสังฆธรรมในคัมภีร์อรรถกถา จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบของ พระสังฆธรรมมี 3 ประการคือ การศึกษาที่เรียกว่าปริยัติ การปฏิบัติ และการบรรลุมรรคผลซึ่ง เรียกว่าปฏิเวธ ซึ่งมีความสำคัญไม่ได้ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ซึ่งเป็นเสมือนหลักการใหญ่ที่คอยค้ำ จุนพระศาสนาให้มั่นคง การที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวว่พระสังฆธรรมมั่นคงนั้น ก็หมายถึงการที่ พระสังฆธรรมทั้ง 3 นี้มั่นคงนั่นเอง⁵⁹ และในหลักพระสังฆธรรม 3 ประการ คือปริยัติสังฆธรรม ปฏิบัติสังฆธรรม ปฏิเวธสังฆธรรม ก็คือการเรียนในไตรสิกขา ปฏิบัติในไตรสิกขา และบรรลุผลของ ไตรสิกขา นั่นเอง พระธรรมปิฎกได้แสดงถึงความสำคัญของพระสังฆธรรมทั้ง 3 ประการที่มีความ เกี่ยวเนื่องกันไว้ดังต่อไปนี้

“ถ้าไม่ได้เล่าเรียนปริยัติ ไม่รู้หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติก็เขว ก็ผิด ก็เงใจ ออกนอกพระพุทธศาสนา ถ้าปฏิบัติผิดก็ได้ผลที่ผิด หลอกตัวเองด้วยสิ่งที่พบซึ่งตนหลงเข้าใจผิด ปฏิเวธก็เกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าไม่มีปริยัติเป็นฐาน ปฏิบัติและปฏิเวธก็พลาดหมดเป็นอันว่าเหลวไปด้วย

⁵⁶ พระวินัยปิฎก เล่มที่ 1 มหาวิภังค์ ปฐมภาค ข้อ 20 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 393.

⁵⁷ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 125.

⁵⁸ พระวินัยปิฎก เล่มที่ 1 ปฐมสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย, หน้า 740.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 740.

กัน พุดง่าย ๆ ว่าจากปฏิเวธของพระพุทธเจ้า ก็มาเป็นปริยัติของเรา แล้วเราก็ปฏิบัติตามปริยัตินั้น เมื่อปฏิบัติถูกต้องก็บรรลุปฏิเวธอย่างพระพุทธเจ้า ถ้าวงจรมันยังดำเนินไปพระศาสนาของพระพุทธเจ้าก็ยังคงอยู่”⁶⁰

ข้อความในคัมภีร์อรรถกถามีการแสดงถึงความสำคัญของการเรียนพระปริยัติไว้ดังต่อไปนี้
 “การอันตรธานแห่งปริยัตินั้นแหละเป็นมูลแห่งอันตรธาน 5 อย่างนี้ จริงอยู่ เมื่อพระปริยัตติอันตรธานไป ปฏิบัติก็ย่อมอันตรธาน เมื่อปริยัตติคงอยู่ ปฏิบัติก็คงอยู่...เหมือนอย่างว่า ในระหว่างโคตัวผู้ 100 ตัว หรือ 1000 ตัว เมื่อไม่มีแม่โคตัวผู้จะรักษาเชือกสายเลย วงศ์เชือกสายก็ไม่สืบต่อกัน ฉนั้นใด เมื่อภิกษุเริ่มวิปัสสนา ตั้ง 100 ตั้ง 1000 รูป มีอยู่ แต่ปริยัติไม่มีชื่อว่า การแทงตลอดอริยมรรคก็ไม่มี ฉนั้นนั้นนั้นแล อนึ่งเมื่อเขาจาริกอักษรวีหลังแผ่นดิน เพื่อจะให้รู้ขุมทรัพย์ อักษรยังทรงอยู่เพียงใด ขุมทรัพย์ทั้งหลาย ชื่อว่ายังไม่เสื่อมหายไปเพียงนั้น ฉนั้นใด เมื่อปริยัติยังทรงอยู่ พระศาสนาก็ชื่อว่ายังไม่อันตรธาน ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล”⁶¹

นอกจากการเรียนพระพุทธพจน์จะเป็นการนำความรู้เพื่อไปประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่ของพระภิกษุแล้ว การเรียนพระพุทธพจน์ยังเป็นการรักษาพระสัทธรรมไว้ให้มั่นคงอีกด้วย และไม่เพียงแต่การเรียนพระพุทธพจน์เท่านั้น การแสดงพระพุทธพจน์ การบอกพระพุทธพจน์ การสาธยายหรือการทรงจำตลอดจนการคิดพิจารณาในพระพุทธพจน์หรือในวงศ์สัตตสุตตสัจจะ ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าสามารถสรุปลงได้ที่ศีล สมาธิ และปัญญา ยังถือว่าเป็นการรักษาพระธรรมวินัยให้สืบทอดต่อไปด้วย ดังพระพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสต่อไปนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม 5 ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลเสื่อมเสื่อมสูญแห่งสัทธรรม ธรรม 5 ประการเป็นไฉน คือ ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ ... อัฏฐกธรรม เวทลละ นี้เป็นธรรมข้อที่ 1 ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลเสื่อมเสื่อมสูญแห่งสัทธรรม อีกประการหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายย่อมแสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร นี้เป็นธรรมข้อที่ 2 ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลเสื่อมเสื่อมสูญแห่งสัทธรรม

อีกประการหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายย่อมบอกธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร นี้เป็นธรรมข้อที่ 3 ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลเสื่อมเสื่อมสูญแห่งสัทธรรม อีกประการหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายย่อมทำการสาธยายธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดารนี้เป็นธรรมข้อที่ 4 ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลเสื่อมเสื่อมสูญแห่งสัทธรรม อีกประการหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายย่อมตริกตรอง พงศดูด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ได้ฟังมาตามที่ได้เล่าเรียนมาโดยพิสดาร นี้เป็นธรรมข้อที่ 5 ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่นไม่ลบลเสื่อมเสื่อมสูญแห่ง

⁶⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), วัจจพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้ หน้า 10.

⁶¹ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 32 มโนรทปฎิ อรรถกถา อังคตตรนิกาย เอกนิบาต (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 172 – 175.

สังฆกรรม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม 5 ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลเสื่อมเสื่อมสูญแห่งสังฆกรรม”⁶²

พระพุทธพจน์ดังกล่าวมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือการเรียนพระพุทธรูปนั้นเป็นเหตุให้เกิดการแสดงธรรมและการบอกธรรม ซึ่งก็จำเป็นที่จะต้องมีการสาธยายเพื่อทรงจำไว้ เมื่อทรงจำไว้แล้วก็จะเป็นการบ่งชี้ให้มีโอกาสพิจารณาธรรมได้ลึกซึ้งขึ้น เมื่อพิจารณาได้ลึกซึ้งก็จะทำให้เข้าใจการเรียนมากขึ้น การแสดงธรรมและการบอกธรรม หรือการเผยแผ่ธรรมนั้นก็จะมีประสิทธิภาพมากขึ้น เมื่อมีการเรียนธรรมแสดงธรรมและบอกธรรมด้วยความเข้าใจมากขึ้นก็จะทำให้สามารถทรงจำธรรมได้มากขึ้นและพิจารณาธรรมได้มากขึ้นไปตามลำดับ ก็จะเป็นเหตุให้เกิดการเล่าเรียนที่มีประสิทธิภาพต่อเนื่องไป เมื่อวงจรดังกล่าวยังคงอยู่ต่อไปพระสังฆกรรมก็จะเกิดความมั่นคงเพราะจะมีการพัฒนาบุคลากรในพระพุทธศาสนาอย่างมีประสิทธิภาพนั่นเอง นอกจากนี้ในพระพุทธพจน์ดังกล่าวพระพุทธเจ้ายังทรงแสดงถึงความสำคัญของการปฏิบัติที่ต่อเนื่องมาจากการศึกษาเล่าเรียนว่ามีความสำคัญที่ทำให้พระสังฆกรรมนี้ตั้งมั่นเช่นเดียวกัน ดังพระพุทธพจน์นี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม 5 ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลเสื่อมเสื่อมสูญแห่งสังฆกรรม ธรรม 5 ประการเป็นไฉน คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมฟังธรรมโดยเคารพ 1 เล่าเรียนธรรมโดยเคารพ 1 ทรงจำธรรมโดย เคารพ 1 ไคร่ครวญอรรถแห่งธรรมที่ทรงจำไว้โดยเคารพ 1 รื้ออรรถธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยเคารพ 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม 5 ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลเสื่อมเสื่อมสูญแห่งสังฆกรรม”⁶³

ดังที่ได้กล่าวแต่ข้างต้นว่า การศึกษาและการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมก็คือการศึกษาและปฏิบัติในศีล สมาธิ และปัญญานั่นเอง ซึ่งถ้าการศึกษาและปฏิบัติศีล สมาธิและปัญญายังเป็นไปอยู่ตราบใด พระศาสนา ก็ยังคงตั้งอยู่ตราบนั้น ตามพระพุทธพจน์ที่ได้กล่าวอ้างมา ซึ่งในบางครั้งการปฏิบัติธรรมหรือการเจริญมรรคนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงในแง่ของการเจริญสติปัญญา ซึ่งทรงตรัสว่าเป็นเหตุให้พระสังฆกรรมตั้งมั่นดังต่อไปนี้

“เพราะบุคคลไม่ได้เจริญไม่ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญญา 4 พระสังฆกรรมจึงตั้งอยู่ไม่ได้ นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว และเพราะบุคคลเจริญกระทำให้มากซึ่งสติปัญญา 4 พระสังฆกรรมจึงตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว สติปัญญา 4 เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียรมีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสใน

⁶² พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 36 อังคตตรนิกาย ปัญจก – ฉกกนิบาต ทุติยสังฆมมสัมโมสสุตฺร ข้อ 155 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 325 – 326.

⁶³ เรื่องเดียวกัน ปฐมสังฆมมสัมโมสสุตฺร ข้อ 154, หน้า 323 – 324.

โลกเสีย ฯลฯ และเพราะบุคคลได้เจริญ ได้กระทำดีมาก ซึ่งสติปัญญา 4 เหล่านี้แล พระสังฆกรรม จึงตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว”⁶⁴

พระพุทธองค์เมื่อสมัยยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ทรงเล็งเห็นความเสื่อมของพระธรรมวินัยที่จะเกิดขึ้นเพราะพระภิกษุในอนาคตกาลที่จะไม่สนใจในการศึกษาเล่าเรียนพระพุทธรูป แต่จะไปสนใจในศาสตร์อื่นๆ ที่ไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์แทนพระสูตรที่มุ่งสู่ความหลุดพ้นดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุในอนาคตกาล เมื่อเขากล่าวพระสูตรที่ตถาคตกล่าวแล้ว อันลึกลับ มีอรรถอันลึกลับ เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยสัญญาธรรมอยู่ จักไม่ปรารถนาฟัง จักไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อบูรณาการ และจักไม่สำคัญธรรมเหล่านั้นว่าควรเล่าเรียนว่าควรศึกษา แต่ว่าเมื่อเขากล่าวพระสูตรอันนักปราชญ์รณนาไว้ อันนักปราชญ์ร้อยกรองไว้ มีอักษรอันวิจิตร มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นของภายนอก เป็นสาวกภาษิตอยู่ จักปรารถนาฟังด้วยดี จักเงี้ยวโสถลงสดับ จักเข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตเพื่อบูรณาการ และจักสำคัญธรรมเหล่านั้น ว่าควรเรียน ควรศึกษา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระสูตรเหล่านั้น ที่ตถาคตกล่าวแล้ว อันลึกลับ มีอรรถอันลึกลับ เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยสัญญาธรรม จักอันตรธาน ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุดังนี้แหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเขากล่าวพระสูตรที่ตถาคตกล่าวแล้ว อันลึกลับ มีอรรถอันลึกลับ เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยสัญญาธรรมอยู่ พวกเราจักฟังด้วยดี จักเงี้ยวโสถลงสดับ จักเข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตเพื่อบูรณาการ และจักสำคัญธรรมเหล่านั้นว่า ควรเรียน ควรศึกษา ดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ”⁶⁵

นอกจากนี้ยังพบเนื้อความที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงการเกิดสังฆกรรมปฏิรูปว่าเป็นเหตุให้พระสังฆกรรมของพระองค์อันตรธานไปดังนี้

“พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรกัสสป ข้อนั้นเป็นอย่างไรคือเมื่อหมู่มสัตว์เลวลง พระสังฆกรรมกำลังเลือนหายไป สิกขาบทจึงมีมากขึ้น ภิกษุที่ตั้งอยู่ในพระอรหัตผลจึงน้อยเข้า สังฆกรรมปฏิรูปยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบไวดรบาณนั้นพระสังฆกรรมก็ยังไม่เลือนหายไป และสังฆกรรมปฏิรูปเกิดขึ้นในโลกเมื่อใด เมื่อนั้นพระสังฆกรรมจึงเลือนหายไป ทองเทียมนยังไม่เกิดขึ้นในโลก ตราบไวดรบาณนั้นทองคำธรรมชาติก็ยังไม่หายไป และเมื่อทองเทียมเกิดขึ้น ทองคำธรรมชาติจึงหายไป ฉะนั้นใด พระสังฆกรรมก็ฉะนั้น สังฆกรรมปฏิรูปยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบไวดรบาณนั้นพระสังฆกรรมก็ยังไม่เลือนหายไป เมื่อสังฆกรรมปฏิรูปเกิดขึ้นเมื่อใด เมื่อนั้นพระสังฆกรรมจึงเลือนหายไป”⁶⁶

⁶⁴ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 30 สังยุตตนิกาย มหาวรรค พรหมณสูตร ข้อ 779 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 466 – 467.

⁶⁵ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 26 สังยุตตนิกาย นิตานวรรค อาณีสสูตร ข้อ 672 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 737 – 738.

⁶⁶ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 26 สังยุตตนิกาย นิตานวรรค สังฆกรรมปฏิรูปกสูตร (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 631.

ในพระวินัยปิฎกได้แสดงถึงพระภิกษุที่ไม่เอื้อเฟื้อในพระธรรมวินัยกล่าวคือเมื่อภิกษุถูกเพื่อนภิกษุด้วยกันตักเตือนด้วยพระธรรมวินัยแล้ว ไม่เชื่อฟังตามพระธรรมวินัย โดยภิกษุไม่ใส่ใจจะศึกษาซึ่งพระธรรมวินัยนั้นๆ หวังจะให้พระธรรมวินัยนั้นๆ เสื่อมไป ซึ่งพระพุทธองค์ทรงบัญญัติเป็นสิกขาบทไว้ดังนี้

“พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงติเตียนว่า ตุก่อนโมฆบุรุษ ไฉนเธอจึงได้ไม่เอื้อเฟื้อ ยังขึ้นทำอยู่อีกเล่า? การกระทำของเธอ นั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส หรือเพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว ...ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลพวกเธอพึงยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงอย่างนี้ ว่าดังนี้ เป็นปาจิตติย ในเพราะความไม่เอื้อเฟื้อ ที่ชื่อว่า ความไม่เอื้อเฟื้อ ได้แก่ความไม่เอื้อเฟื้อ 2 อย่าง คือ ความไม่เอื้อเฟื้อในบุคคล 1 ความไม่เอื้อเฟื้อในธรรม 1 ที่ชื่อว่า ความไม่เอื้อเฟื้อในบุคคล ได้แก่ ภิกษุผู้อนุอุปสัมบัน ว่ากล่าวอยู่ด้วยพระบัญญัติ แสดงความไม่เอื้อเฟื้อโดยอ้างว่า ท่านผู้นี้ถูกยกวัตร ถูกดูหมิ่น หรือถูกติเตียน เราจักไม่ทำตามถ้อยคำของท่านผู้นี้ ดังนี้ ต้องอาบัติปาจิตติย ที่ชื่อว่า ความไม่เอื้อเฟื้อในธรรม ได้แก่ภิกษุผู้อนุอุปสัมบัน ว่ากล่าวอยู่ด้วยพระบัญญัติ แสดงความไม่เอื้อเฟื้อโดยอ้างว่า ไฉนธรรมข้อนี้ จะพึงเสื่อม สูญหาย หรืออันตรายเสีย ดังนี้ก็ดี ไม่ประสงค์จะศึกษาพระบัญญัตินั้น จึงแสดงความไม่เอื้อเฟื้อก็ดี ต้องอาบัติปาจิตติย”⁶⁷

พระพุทธองค์ทรงแสดงทั้งพระธรรมและวินัยเพื่อให้พระภิกษุทั้งหลายรักษาพระธรรมและวินัยไว้มิให้อันตรายไปก็เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลกนั่นเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสดังต่อไปนี้

“ตูก่อนจุนทะ ก็ธรรมทั้งหลายที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้อยิ่งเป็นไฉน ที่บริษัททั้งหมดพร้อมเพรียงกันประชุมรวบรวมตรวจตราอรรถด้วยอรรถ พยัญชนะด้วยพยัญชนะ จะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์นี้ พึงเป็นไปตลอดกาลยี่ดยาวตั้งมั่นอยู่นาน พรหมจรรย์นั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรมเหล่านั้นคือ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อธิธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 ตูก่อนจุนทะ ธรรมเหล่านี้แล ที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้อยิ่ง การที่บริษัททั้งหมด พึงพร้อมเพรียงกันประชุมรวบรวมตรวจตราอรรถด้วยอรรถ พยัญชนะด้วยพยัญชนะ จะเป็นเหตุทำให้พรหมจรรย์พึงตั้งอยู่ยี่ดยาว ตั้งมั่นอยู่นาน พรหมจรรย์นั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”⁶⁸

⁶⁷ พระวินัยปิฎก เล่มที่ 4 มหาวิภังค์ ทุติยภาค ข้อ 592 – 593 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 646 – 647.

⁶⁸ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 15 ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ปาสาทิกสูตร ข้อ 108 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 272 – 273.

การศึกษาการปฏิบัติการเผยแพร่รวมถึงการรักษาและสืบทอดพระธรรมวินัยล้วนเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัททั้ง 4 ก็จริงอยู่ แต่อย่างไรก็ดีพระภิกษุสงฆ์นั้นเป็นอุดมเพศอันสูงกว่าฆราวาส ซึ่งเป็นเห็นเพศ การประพุดิพรหมจรรย์ของพระภิกษุย่อมมีโอกาสได้รับรู้และศึกษาในธรรมวินัยมากกว่าฆราวาส เช่นการประพุดิปฏิบัติตนในพระวินัยที่มีกฎข้อบังคับมากกว่าของฆราวาสตัวอย่างเช่น ศิลของฆราวาสที่มีการรักษาศิลป์ 5 หรือ ศิล 8 แต่ในกรณีของพระสงฆ์ต้องมีการรักษาศิลป์ที่มีมาในพระปาฏิโมกข์ถึง 227 และยังมีศิลป์ที่มีมานอกพระปาฏิโมกข์อีกมากมาย* ทั้งหมดนั้นก็เพื่อให้ผู้ที่มีโอกาสบวชอุทิศตนเข้ามาเป็นบรรพชิตได้มีโอกาสขัดเกลาตนเองตามระบบของไตรสิกขาเพื่อให้บรรลุถึงจุดสูงสุดคือพระนิพพานตามอุดมการณ์ในพระพุทธศาสนา ดังพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้เราประพุดิมิใช่เพื่อหลอกลวงคน มิใช่เพื่อเรียกร้องคน มิใช่เพื่ออานิสงส์ ลาม สักการะ และความสรรเสริญ มิใช่เพื่ออานิสงส์เป็นเจ้าลัทธิและแก้ลัทธิอย่างนั้นอย่างนี้ มิใช่เพื่อให้คนรู้จักตัวว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ที่แท้พรหมจรรย์นี้ เราประพุดิเพื่อสังวร เพื่อปหานะ เพื่อวิราคะ เพื่อนิโรธะ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้ทรงแสดงพรหมจรรย์อันเป็นการละเว้นสิ่งทีกล่าวตามกันมา เป็นทางหยั่งลงสู่พระนิพพาน เพื่อสังวร เพื่อปหานะ ทางนั้นมหาบุรุษทั้งหลายผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ได้ดำเนินแล้ว ชนเหล่าใดดำเนินตามทางที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้วนั้น ชนเหล่านั้นนี้ชื่อว่าทำตามคำสอนของพระศาสดา จักกระทำที่สุดทุกข์ได้”⁶⁹

ดังนั้นการประพุดิพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาก็เพื่อเป้าหมายดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อสรุปจากหลักฐานทั้งหมดในหัวข้อพระธรรมวินัยที่ได้กล่าวอ้างมาแต่ต้น การศึกษาพระธรรมวินัยที่เรียกว่าคัมภีร์ หรือการศึกษาพระพุทธพจน์ในวงศัตถศาสตร์ก็คือการศึกษาในศีล สมาธิ ปัญญา ส่วนการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่เรียกว่าวิปัสสนาธุระหรือการปฏิบัติในอริยมรรคมีองค์ 8 นั้นก็คือการปฏิบัติในศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง ซึ่งเมื่อบรรลุผลจากการศึกษาและปฏิบัติด้วยศีล สมาธิและปัญญาในระดับหนึ่งแล้วจึงทำการเผยแพร่ รวมถึงสืบทอดและรักษาพระธรรมวินัยให้สืบไปนั่นเอง การเผยแพร่ตามพระธรรมวินัยการประกาศพรหมจรรย์ หรือการแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางและงามในที่สุดก็คือการเผยแพร่ศีล สมาธิ และปัญญา การสืบทอดและรักษาตามพระธรรมวินัยหรือการรักษาพระสัทธรรมคือปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ก็คือการสืบทอดและรักษาการศึกษาศีล สมาธิ และปัญญา การปฏิบัติในศีล สมาธิ และปัญญา และผลของการศึกษาและปฏิบัติศีล สมาธิแลปัญญา ให้อนุชนคนรุ่นหลังนั่นเอง

* ในวิสุทธิมรรค ศิลนิเทศแสดงว่ามีถึง 9,180 โภกฏี 50 แสน เศษ 36

⁶⁹ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 35 อังคุตตรนิกาย จดกกนิบาต พรหมจริยสูตร ข้อ 25 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 79.